

**Türk Sinemasında Dış Göçün Kayıtdışı İstihdama Yansımaları:
Gurbetçi Şaban Filmi Örneği**

*The Reflections of International Migration on Unregistered Employment
in Turkish Cinema: The Case of Gurbetçi Şaban*

Yrd. Doç. Dr. Hasan Yüksel

*Çankırı Karatekin Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
Çankırı Karatekin University
Faculty of Economics and Administrative Sciences
Labor Economics and Industrial Relations Department
hasanyuksel37@gmail.com*

Temmuz 2017, Cilt 8, Sayı 2, Sayfa: 18-55
July 2017, Volume 8, Number 2, Page: 18-55

P-ISSN: 2146-0000

E-ISSN: 2146-7854

©2010-2017

www.calismailiskileri.org

İMTİYAZ SAHİBİ / OWNER OF THE JOURNAL

Abdurrahim ŞENOCAK
(ÇASGEM Adına / On Behalf of the ÇASGEM)

EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Dr. Elif ÇELİK

EDİTÖR YARDIMCISI/ASSOCIATE EDITOR

Berna YAZAR ASLAN

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXES

ECONLIT - USA
CABELL'S DIRECTORIES - USA
ASOS İNDEKS - TR
INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL - PL
KWS NET LABOUR JOURNALS INDEX - USA

YAYIN TÜRÜ / TYPE of PUBLICATION

PERIODICAL - ULUSLARARASI SÜRELİ YAYIN
YAYIN ARALIĞI / FREQUENCY of PUBLICATION
6 AYLIK - TWICE A YEAR

DİLİ / LANGUAGE

TÜRKÇE ve İNGİLİZCE - *TURKISH and ENGLISH*

PRINT ISSN

2146 - 0000

E - ISSN

2146 - 7854

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Dr. Serhat AYRIM - ÇSGB
Prof. Dr. Mustafa Necmi İLHAN - *Gazi Üniversitesi*
Prof. Dr. Özlem ÇAKIR - *Dokuz Eylül Üniversitesi*
Doç. Dr. Mehmet Merve ÖZAYDIN - *Gazi Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Nergis DAMA - *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Dr. Elif ÇELİK - ÇASGEM

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU / INTERNATIONAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Yener ALTUNBAŞ *Bangor University - UK*
Prof. Dr. Mehmet DEMİRBAĞ *University of Sheffield - UK*
Prof. Dr. Shahrokh Waleck DALPOUR *University of Maine - USA*
Prof. Dr. Paul Leonard GALLINA *Université Bishop's University - CA*
Prof. Dr. Douglas L. KRUSE *Rutgers, The State University of New Jersey - USA*
Prof. Dr. Özey MEHMET *University of Carleton - CA*
Prof. Dr. Theo NICHOLS *University of Cardiff - UK*
Prof. Dr. Mustafa ÖZBİLGİN *Brunel University - UK*
Doç. Dr. Kevin FARNSWORTH *University of Sheffield - UK*
Doç. Dr. Alper KARA *University of Hull - UK*
Doç. Dr. Yıldırım YILDIRIM *Syracuse University - USA*
Dr. Sürhan ÇAM *University of Cardiff - UK*
Dr. Tayo FASHOYIN *International Labour Organization - CH*

ULUSAL DANIŞMA KURULU / NATIONAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR *Türkiye Bilimler Akademisi*
Prof. Dr. Cihangir AKIN *Yalova Üniversitesi*
Prof. Dr. Yusuf ALPER *Uludağ Üniversitesi*
Prof. Dr. Onur Ender ASLAN *TODAE*
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*
Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ *Kırklareli Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet BARCA *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*
Prof. Dr. Aydın BAŞBUĞ *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*
Prof. Dr. Eyüp BEDİR *Gazi Üniversitesi*
Prof. Dr. Vedat BİLGİN *TBMM*
Prof. Dr. Özlem ÇAKIR *Dokuz Eylül Üniversitesi*
Prof. Dr. Erdal ÇELİK *Dokuz Eylül Üniversitesi*
Prof. Dr. Toker DERELİ *Işık Üniversitesi*
Prof. Dr. Gonca BAYRAKTAR DURGUN *Gazi Üniversitesi*
Prof. Dr. E. Murat ENGİN *Galatasaray Üniversitesi*
Prof. Dr. Bülent ERDEM *Cumhuriyet Üniversitesi*
Prof. Dr. Nihat ERDOĞMUŞ *İstanbul Şehir Üniversitesi*
Prof. Dr. Halis Yunus ERSÖZ *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Seyfettin GÜRSEL *Bahçeşehir Üniversitesi*
Prof. Dr. Nükhet HOTAR *TBMM*
Prof. Dr. Erdal Tanas KARAGÖL *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Prof. Dr. Aşkın KESER *Uludağ Üniversitesi*
Prof. Dr. Tamer KOÇEL *İstanbul Kültür Üniversitesi*
Prof. Dr. Metin KUTAL *Gedik Üniversitesi*
Prof. Dr. Adnan MAHİROĞULLARI *Cumhuriyet Üniversitesi*
Prof. Dr. Ahmet MAKAL *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Hamdi MOLLAMAHMUTOĞLU *Çankaya Üniversitesi*
Prof. Dr. Sedat MURAT *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR *Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi*
Prof. Dr. Ahmet SELAMOĞLU *Kocaeli Üniversitesi*
Prof. Dr. Haluk Hadi SÜMER *Selçuk Üniversitesi*
Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU *Atılım Üniversitesi*
Prof. Dr. İnsan TUNALI *Koç Üniversitesi*

Prof. Dr. Fatih UŐAN Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Cavide Bedia UYARGİL İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Recep VARÇIN Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erinç YELDAN İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Engin YILDIRIM Anayasa Mahkemesi
Doç. Dr. Yücel UYANIK Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Erdinç YAZICI Gazi Üniversitesi

**Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazar(lar)ına aittir.
Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.**

*All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors.
The published contents in the articles cannot be used without being cited.*

Türk Sinemasında Dış Göçün Kayıtdışı İstihdama Yansımaları: Gurbetçi Şaban Filmi Örneği

The Reflections of International Migration on Unregistered Employment in Turkish Cinema: The Case of Gurbetçi Şaban

Hasan YÜKSEL¹

Öz

Bu çalışmanın amacı Türk Sineması'nda dış göçün sembol isimlerinden birisi haline gelen Gurbetçi Şaban filmini kayıt dışı istihdam ekseninde analiz etmektir. Filmin analizinde herhangi bir problemin tespitinde ve probleme yönelik çözüm önerilerinin sunulmasında bir yöntem olarak kullanılan balık kılçığı tekniği kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası kalkınma hızını arttırmak ve sanayileşme serüvenini hızlandırmak isteyen Almanya, dinamik ve genç bir nüfus kitlesine ihtiyaç duymuştur. 1961 yılında Türkiye ile Almanya arasında imzalanan İşgücü Alımı Antlaşması nedeniyle binlerce Türk işçisi iş bulmak amacıyla Almanya'nın yolunu tutmuştur. 1960-1965 dönemi Türk sinemasında toplumcu gerçekçilik temelinde sosyal sorunların beyaz perdeye aktarıldığı yıllardır. Nitekim Almanya'ya göç olgusu da 1960'dan itibaren Türk sinemasındaki yerini almıştır. Türk sinemasında Almanya'ya göç konusu "Almanya Acı Vatan", "Sarı Mercedes", "40 m² Almanya", "Berlin in Berlin", "Gurbetçi Şaban", "Duvara Karşı", "Dönüş" vb. onlarca filmin konusu haline gelmiştir. Bu çalışmada Türk işçilerinin Almanya'ya göç konusunu irdeleyen diğer çalışmalardan farklı olarak Gurbetçi Şaban filmi üzerinden Almanya'da çalışan Türk işçilerinin kayıtdışı istihdamının nedenleri ve çözüm önerileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Dış Göç, Almanya'ya Göç, Kayıtdışı İstihdam, Balık Kılçığı Tekniği, Sosyal Politika

Abstract

The purpose of the research is to analyze the film of "Gurbetçi Şaban" on the basis of unregistered employment which is a symbol name concerning external immigration in Turkish cinema. In the analysis of the film, the Ishikawa's fishbone diagram was utilized as a method so as to ascertain a problem and to develop some certain solutions. Germany, which aims to enhance the development speed as well as its industrialization in the aftermath of World War II, needed a dynamic and young population mass. Due to the fact that the "Employee Immigration Agreement" signed between Turkey and Germany in 1961, thousands of Turkish employees immigrated to the Germany in order to be employed. 1960s-1965s were the years on which social problems were reflected to the cinema within the framework of social realism in Turkish cinema. The concept of immigration to the Germany has taken its place in the cinema since 1960. This issue has converted into the topics of a great many films such as "Almanya Acı Vatan", "Sarı Mercedes", "40 m² Almanya", "Berlin in Berlin Gurbetçi Şaban", "Duvara Karşı", and so on. In this study, different from the others that grapple with Turkish labors' immigration to Germany, the causes and solutions of their unregistered employment will be laid an emphasis on the basis of Gurbetçi Şaban.

Keywords: Foreign Immigration, Immigration to Germany, Unregistered Employment, Ishikawa's Fishbone Technique, Social Policy

¹ Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, hasanyuksel37@gmail.com

Giriş

Göç, bireylerin veya sosyal yapıların bir takım sosyal, siyasi, ekonomik ve dini gerekçelerle bir bölgeden başka bir bölgeye geçmeleri veya hareket etmeleri; kısacası yer değiştirmeleri süreci şeklinde tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle göç, “her toplumun biçimlendirdiği tarihte yeni yaşam alanları bulma, yeni topraklara veya kazanç imkânlarına kavuşma...” (Abadan-Unat, 2006: 1) gayesiyle gerçekleştirilen başta zaman ve mekân gibi bir takım değişkenlerin belirleyici olduğu topyekûn bir süreci ifade etmektedir (Gençler, 2015: 5). Literatürde genel itibariyle göç kavramını açıklamaya çalışan tanımlara bakıldığında tüm tanımların üzerinde durduğu bazı olgular bulunmaktadır. Bunlardan birincisi göçün sosyal, siyasi, ekonomik ve dini nedenleridir. O bakımdan göçün temelinde bireyleri gönüllü (iradi, çekici) veya zoraki (gayri iradi, itici) göç etmeye sevk eden bir takım nedenler bulunmaktadır. Ülke içerisinde yaşanan karışıklıklar, istikrarsızlıklar ve terör sosyal ve siyasi nedenleri; işsizlik, işgücü piyasalarında arz ve talep noktasında yaşanan temel problemler ekonomik nedenleri; haç gibi dini bir takım görevlerini yapmak amacıyla yapılan yer değiştirmeleri ise dini nedenleri oluşturmaktadır. Literatürdeki tanımların odaklandığı ikinci olgu ise “yer değiştirme” (mobilité)’dir. Söz konusu bu yer değiştirme faaliyeti ülke içi, il içi şeklinde kısa mesafeli olabileceği gibi ülkeler arası ya da iller arasında uzun mesafeli de olabilir. Dolayısıyla çalışmanın temel odak noktasını oluşturan Türklerin Almanya’ya göçü ülkeler arasında gerçekleşen uzun mesafeli göç kategorisi içerisinde yerini almaktadır. II. Dünya Savaşı’nın Alman ekonomisi üzerinde bıraktığı olumsuz etkileri tazmin etmek, ekonomik düzlemde kalkınmak isteyen ve genç bir işgücü kitlesine ihtiyaç duyan Almanya, 1961’de Türkiye’yle imzaladığı İşgücü Alımı Antlaşması’yla binlerce Türk işçisinin kendi ülkesine göç etmesine olanak tanımıştır. Günümüzde Almanya’da sayıları milyonları bulan Türk işçiler bir taraftan Alman ekonomisinin kalkınmasına ve gelişmesine katkı sağlarken diğer taraftan çalışma koşullarına ilişkin önlemlerin yeterli düzeyde alınmaması onları insanlık dışı şartlarda çalışmak durumunda kalmışlardır. O nedenle 1960’lı yıllarda Almanya’ya yapılan bu göç yine aynı yıllarda sosyal sorunların sinemaya bir biçimde aktarılması düşüncesi şeklinde kendini gösteren toplumsal gerçekçilik veya toplumcu gerçekçilik² şeklinde Türk Sineması’nda kendine yer bulmuştur.

Filme göre göç eden Türk işçilerinin büyük bir kısmının önceden tarım işçisi ve vasıfsız olmaları Alman işverenler tarafından yıllarca suiistimal edilmelerine neden

² Marksizm’in uzantısı olarak Sovyetler Birliği’nde geliştirilen toplumsal gerçekçilik, sanatın ne olduğundan ziyade nasıl olması gerektiği üzerine odaklanmıştır. Bu kurama göre sanat bir yansıtmadır, fakat sanatın yansıttığı gerçeklik toplumsal gerçekçiliktir. Toplumsal gerçekçilikte Marksizm’in bilgi teorisi ile Hegel’in estetik anlayışı birleştirilmiş ve sanat eseri dış gerçekliği yansıtan somut bir yapıya dönüşmüştür (Ötügen, 2008: 173). Nitekim toplumsal gerçekçilikte “materyalist dünya görüşü ve diyalektik yöntem ile olayların temelinde yatan güçleri, maddi toplumsal süreçleri” içermek esas amaçtır (Özonur, 2016: 101). Felsefesini ve estetik mantığını Marksizm’e dayandıran toplumsal gerçekçilik, gerçekçiliğin 20. yüzyılda kazandığı farklı boyutlardan bir tanesi olarak tanımlanmaktadır. Temelinde Marksizm olması nedeniyle siyasal ve ideolojik bir yönü de bulunmaktadır. Felsefi açıdan sosyalizmin en etkili unsurlarından birisi olan Karl Marks’ın görüşlerini benimseyerek kapitalizmi yıkma ve proletaryanın sözcüsü olma iddiasında olan toplumsal gerçekçilik, o dönem emek hareketinin de sözcülüğünü yaparak ezilen, sömürülen ve ötekileştirilen halk kesimlerinin yanında durmuştur. Bu bağlamda toplumsal gerçekçiliğin siyasi bir duruşun uzantısı olduğu savunulabilir. Diğer taraftan da yansıtma prensibine dayalı olması nedeniyle Marksizm’in estetik ilkelerini kendini ifade etmekte kullanmıştır (Demir, 2008: 66). 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Türk toplumunda siyasi, kültürel ve sosyolojik düzlemde köklü değişimler meydana gelmiştir. Darbe sonrasında sosyal yapıda ortaya çıkan bu değişimler o dönem Türk sinemasına da yansımış, yansıtılmış; sinema; kentleşme, gecekondulaşma, yabancılaşma, yoksulluk, sendikacılık, çalışma yaşamı, terörizm, işsizlik vb. sosyal sorunlara duyarlı ve bu sorunları sosyal sorumluluğunun bir gereği olarak beyaz perdeye aktaran bir araç haline gelmiştir (Tügen, 2014: 159).

olmuştur. Türk işçilerinin bir kısmı “çalışanların referans haftasında herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmaması veya bağlı olmadan çalışması” şeklinde tanımlanan kayıtdışı istihdam edilmiştir (Ören, 2011: 67, 68). 1960’lardan itibaren Almanya’ya iş bulmak amacıyla yapılan göç ve olayın Türk Sineması’na yansımaları sınıf, göç, yabancılaşma, kentleşme, toplumsal bellek vb. konular etrafında gerçekleştiği görülmektedir. Literatürde Türk işçilerin Almanya’ya göç etme hadisesini kayıt dışı istihdam ekseninde değerlendiren başka bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla söz konusu bu çalışma bu bağlamda bir ilk olma özelliği taşımaktadır.

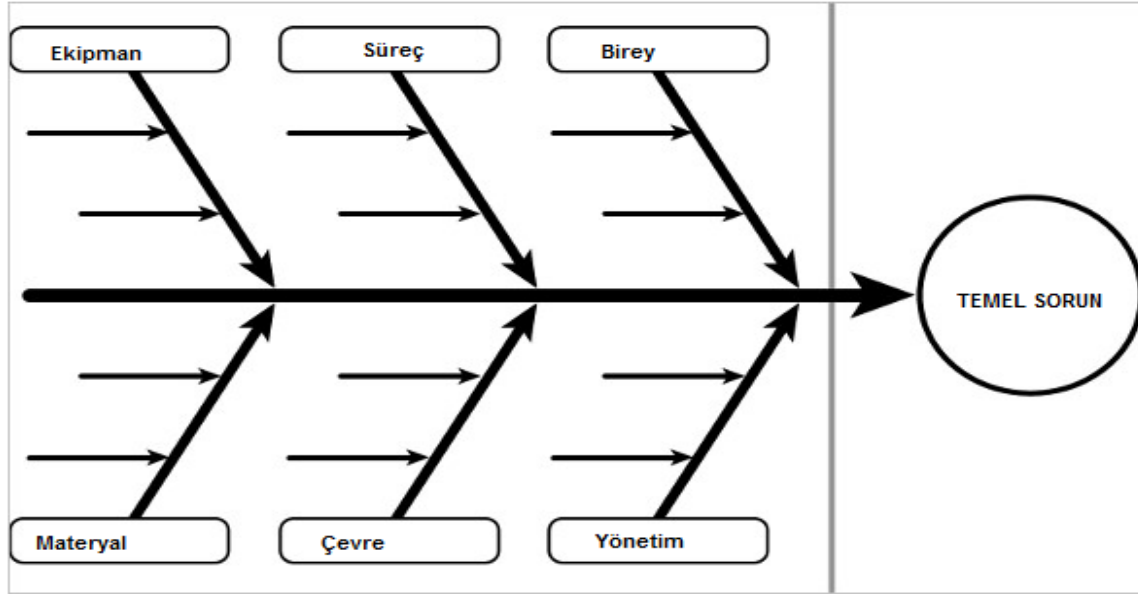
Çalışma üç temel bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde 1960’lı yıllardan itibaren başlayan Türklerin Almanya’ya göç serüveni ve temel dinamikleri anlatılmıştır. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünde kayıtdışı istihdam kavramına yer verilerek Türk Sineması’nda dış göç olgusunu en iyi bir biçimde örnekleyen Gurbetçi Şaban filmi üzerinden ve balık kılçığı tekniği kullanılarak filmde Türk işçilerin Almanya’da kayıtdışı istihdam edilmelerinin temel gerekçeleri tespit edilmiş ve bu çerçevede çözüm önerileri üzerinde durulmuştur.

1.Yöntem

Çalışmada kayıtdışı istihdamın muhtemel nedenlerinin tespitine yönelik olarak Kaoru Ishikawa (1915-1989) tarafından geliştirilen balık kılçığı yöntemi kullanılmıştır. Bir Japon kalite kontrol istatistikçisi olan Ishikawa tarafından geliştirilen bu yöntemde modelin görünüşü balık kılçığına benzediği gerekçesiyle balık kılçığı tekniği olarak adlandırılmaktadır. Balık kılçığı analiz yöntemiyle bir problemin veya sosyal bir sorunun temel nedenleri ve alt nedenleri tespit edilebilir. Model bu yönüyle sebep-sonuç modeli olarak da adlandırılmaktadır. Balık kılçığı modelinde temel sorun bu modelin başına, sorunun esas sebepleri de balık kılçığına benzer bölümler üzerine yazılmaktadır. Sorunun temel sebeplerine ilaveten ek bir takım nedenler de var ise onlar da esas sebeplerin alt kısımlarına yazılmaktadır. Neticede balık kılçığı modeli tamamlandıktan sonra model üzerinden bir sorunun tüm nedenleri ve alt nedenleri net bir biçimde görülmekte; bu durum da sorun olarak nitelendirilen o “şeyin” çözümüne yönelik adım atılmasını kolaylaştırmaktadır (American Society for Quality, 2005; Balanced Scorecard Institute 2007). Toplumsal hayatta kentleşme, yabancılaşma, göç, sosyal dışlanma, ayrımcılık, yoksulluk, işsizlik gibi bir dizi sosyal sorunun çözümünün söz konusu bu sorunların nedenlerinin tespit edilmesine bağlı olduğu düşünülürse sorunlarının nedenlerinin etraflıca tespit edilmesinin sorunun daha pratik bir biçimde çözümüne olanak sağladığı iddia edilebilir.

Şekil 1. Balık Kılçığı Modeli

Kaynak: URL 1, 04.04.2017.

Balık kılçığı tekniği Ishikawa tarafından işletmelerde belirli bir sorunun nedenlerinin tespitinde kullanılmıştır. Fakat sonrasında sosyal sorunların nedenlerinin tespit edilmesi ve bu bağlamda sosyal sorunların çözümüne yönelik bir takım stratejilerin geliştirilmesinde de değerlendirilmiştir. Genel olarak balık kılçığı tekniğinde bireyler (insan kaynağı), ekipman (üretim araçları), materyal (yöntem), çevre (sosyal hayat), yönetim (hükümet) ve süreç (analiz-sentez) olmak üzere bir problemin toplamda 6 temel nedeni bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda bu nedenlerin sayısının arttığı gözlenmektedir (Bose, 2012: 18).

Tokyo Üniversitesi'nde bir kimya mühendisi olan Japon kökenli Ishikawa, kalite yönetimi üzerine geliştirilen teorilerin öncüsü konumundadır. Ishikawa tarafından geliştirilen balık kılçığı tekniği, ilk defa ünlü bir Japon çelik firması olan Kawasaki Çelik İşletmesi'nde kullanılmıştır. İşletmeler tarafından oldukça sık kullanılan ve grafiksel gösterimlere dayanan bu teknik bir problemi ortaya çıkartan nedenleri ve onların muhtemel sonuçlarını göstermektedir. Modelde problemlerin nedenlerine odaklanıldığından problemin kaynağını hatasız bir biçimde tespit etmek kaçınılmazdır. Temelde kalite ya da proje yönetim aracı olarak kullanılmasına rağmen olası risklerin tespitinde başka bir ifadeyle risk yönetiminde de sıklıkla kullanılmaktadır. Esasında model, problemi yalnızca çözmekle kalmamakta yanı zamanda problemi tahmin etmek için de kullanılmaktadır. Örneğin, bir işletme bir projeyi hayata geçirmeden önce o projenin muhtemel risklerini ortaya koymak durumundadır. Dolayısıyla projenin uygulama aşamasında onu başarısızlığa uğratabilecek muhtemel sorunların tespit edilmesi ve bu bağlamda söz konusu bu sorunların çözümüne yönelik bir takım stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Her bir problemin muhtemel birincil ve ikincil sebepleri olduğu varsayımından hareketle işlerlik kazanan bu teknikte problemin çözümü için atılması gereken ilk adım problemin olası birincil ve ikincil sebepleri arasında ayırım yapabilmektir (Saeger, 2015: 5-7).

Balık kılçığı modelinde problemin nedenlerinin detaylı bir biçimde tespit edilebilmesi için problemin nedenlerine yönelik bir ekibin etraflıca beyin fırtınası yapması gerekmektedir. Çünkü problemin çözümü, nedenlerinin doğru tespit edilmesine bağlıdır. Doktor tarafından yanlış teşhis edilen bir hastalık nasıl ki yanlış tedaviyi ve yanlış ilaçları kullanmayı zorunlu hale getiriyorsa, bir problemin nedenlerinin de yanlış tespit edilmesi beraberinde yanlış ve

eksik çözüm önerilerini gündeme getirecektir. Dolayısıyla doğru teşhis ve doğru müdahale bir kimsenin hayatını kurtardığı gibi, problemin doğru bir biçimde tespit edilmesi de problemin doğru ve eksiksiz çözümüne olanak sağlayacaktır. O nedenle ister işletmelerde ister güncel hayatta problemlerin nedenlerinin doğru tespit edilmesine yönelik aparatların kullanılması önem taşımaktadır (Ramakrishna, Brightman ve Hart, 1986: 86). Balık kılçığı tekniği de bu çerçevede değerlendirilebilir. Teknikte problem analiz edilirken takip edilmesi gereken bir takım hiyerarşik aşamalar mevcuttur. Bunlar (Lighter ve Fair, 2000: 59):³

1. Analiz edilecek temel problemin tespit edilmesi,
2. Problemin çözümü amacıyla bir ekip kurulması,
3. Temel problemden hareketle modelin ana gövdesinin oluşturulması,
4. Modelin en üst kısımlarına sorunun esas sebeplerinin yazılması,
5. Temel nedenlerle ilgili analiz tamamlandıktan sonra birbirleriyle ilişkili olan temel nedenlerin aynı başlık altında birleştirilmesi,
6. Temel nedenlerle ilgili analiz tamamlandıktan sonra her bir temel sorunun alt nedenlerinin belirlenmesi,
7. Birbirleriyle ilişkili olan alt nedenlerin aynı başlık altında toplanması,
8. Olası diğer nedenlerin tespitine yönelik beyin fırtınasına devam edilmesi,
9. Modele eklenecek alt nedenlerin kalmaması durumunda sürecin bitirilmesi.

Balık kılçığı tekniği yalnızca işletmelerde karşılaşılan bir takım sorunların ve olası risklerin tespit edilmesinde kullanılmaz. Aynı zamanda sosyal hayatı ilgilendiren tüm sorunların nedenlerinin tespit edilmesinde de kullanılabilir. Örneğin, yoksulluk; boşanma; işsizlik; yabancılaşma; gelir adaletsizliği vb. sosyal sorunların nedenlerinin tespit edilmesinde de etkin bir araç olabilir (Banks, 1993: 359). Nitekim yalnızca çalışma hayatının değil; aynı zamanda toplumsal hayatın temel sorunlarını tespit eden; sadece tespit etmekle kalmayıp aynı zamanda bu sorunların çözümüne yönelik bir takım öneriler de sunan sosyal politika disiplininin ilgilendiği esas problemlerin nedenlerinin tespit edilmesinde balık kılçığı tekniği bir yöntem olarak kullanılabilir.⁴ Çalışmaya konu olan Gurbetçi Şaban

³ Balık kılçığı modeli ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Luigi Buglione, Strengthening CMMI Maturity Levels with A Quantitative Approach to Root Cause Analysis", Proceedings 5th Software Measurement European Forum, Milan, 2008, s. 68, Murat Gündüz, Yasemin Nielsen, Mustafa Özdemir, "Quantification of Delay Factors Using the Relative Importance Index Method for Construction Projects in Turkey", Journal of Management in Engineering, 29/2, 2013, s. 135; David Ballantyne, "Coming to Grips with Service Intangibles Using Quality Management Techniques, Cranfield School of Management, UK, 1991, ss. 14, 15; Abhishek Jayswal, Xiang Li, Anand Zanwar, Helen H. Lou ve Yinlun Huang, "A Sustainability Root Cause Analysis Methodology and Its Application", Computers and Chemical Engineering, 35, 2011, ss. 2788, 2789; Finn Olav Bjornson, Alf Inge Wang, Erik Arisholm, "Improving the Effectiveness of Root Cause Analysis", Information and Software Technology (In Press), 2008, s. 4. Liping Liu ve Lauren N. Chi, "Evolutional Data Quality: A Theory Specific View", Proceedings of the Seven International Conference on Information Quality, 2002, s. 297; Gheorghe Ilie ve Carmen Nadia Ciocoiu, "Application of Fishbone Diagram To Determine the Risk of An Event With Multiple Causes", Management Research and Practice, Vol 2, Issue 1, 2010, s. 3.

⁴ Nitekim Ören (2011) tarafından yazılan Sosyal Politika kitabında bir "uzlaşma kültürü" ve "sorun çözme" yaklaşımı olarak ele alınan sosyal politikanın sosyal sorunların çözümünde hiyerarşik bir süreci takip eden bir disiplin olduğuna vurgu yapılmıştır. Sosyal politika geliştirme sürecinde öncelikle sosyal sorunun bir biçimde tespit edilmesi, ardından çözüm önerilerinin geliştirilmesi, geliştirilen çözüm önerilerinin fiilen uygulanması ve sorunun çözümüne yönelik geliştirilen yaklaşımların denetlenmesi ve yanlışların düzeltilmesi gerekmektedir. Görüldüğü üzere sosyal politika yapım sürecinde öncelikle yapılması gereken sosyal sorunun nedenlerinin tam ve eksiksiz bir biçimde tespit edilmesidir (Ören, 2011: 21, 22). Sosyal sorunların çözümünde sebep-sonuç diyalektiği şeklinde

filminde sosyal politikanın ilgilendiği sorunlar arasında yer alan “kayıtdışı istihdam” temel sorunu modelde belirtilen birey (insan kaynağı), ekipman (üretim araçları), materyal (yöntem), çevre (sosyal hayat), yönetim (hükümet) ve süreç (analiz-sentez) şeklinde ifade edilen 6 temel neden üzerinden analiz edilmiş ve bu sorunların çözümüne yönelik bir takım öneriler geliştirilmiştir (Şekil 1).

2.Literatür Taraması

2.1. Göç ve Göçe Kaynaklık Eden Nedenler

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan, neden ve sonuçları açısından birey ve kitleler üzerinde önemli etkiler bırakan göç, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-politik bir takım nedenlerden ötürü bireylerin tek başlarına ya da kitlesel anlamda bir yerden başka bir yere geçmelerine ya da yer değiştirmelerine neden olan “sosyal hareketlilik” eylemi olarak tanımlanmaktadır (Kaypak ve Bimay, 2016: 85; Bülbül ve Köse, 2010: 76). Başka bir tanıma göre göç, “uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek” veya “süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir.” Göçmen ise göçe bir biçimde maruz kalan “hem maddi ve sosyal durumlarını iyileştirmek hem de kendilerinin ve ailelerinin gelecekte beklenenlerini arttırmak için başka bir ülkeye veya bölgeye göç eden kişi ve aile fertlerini” kapsamaktadır (Uluslararası Göç Örgütü, 2009: 22).

Başta ücret ve gelirleri maksimize etmek amacıyla gerçekleştirilen göç eyleminin, (Kirdar, 2012: 455) çekici (gönüllü, iradi), itici (zorunlu, gayri iradi) veya iletilici (aracı) birtakım nedenleri bulunmaktadır. Gönüllü (iradi, çekici) nedenler göç edilen yerde eğitim, sağlık ve ulaşım imkânlarının daha iyi olması, kentnin cazibesi, açık iş fırsatlarının fazlalığı gibi bireyleri veya kitleleri göç etmeye teşvik eden ve göçü cazip hale getiren pozitif unsurlar içerirken; gayri iradi (zorunlu, itici) nedenler ise başta işsizlik olmak üzere göç edilen yerde yaşanan ekonomik sıkıntılar, istikrarsızlıklar, iç savaşlar, terör şeklinde gerçekleşen negatif anlamlarla yüklü unsurları içermektedir. O bakımdan göçe kaynaklık eden çekici (gönüllü, iradi)nedenler göç edilmek istenen yerle ilgiliyken itici (zorunlu, gayri iradi) nedenler ise göç edilen yerle ilgilidir (Kaygalak, 2009: 11, 12). Göçe kaynaklık eden iletilici nedenler (aracı) ise ulaşım, ulaştırma ve iletişimde yaşanan gelişmeleri ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Başta internet, e-mail ve sosyal medya hesapları olmak üzere bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, herkesin bir biçimde kolaylıkla her şeyden haberdar olduğu küreselleşme sürecini doğururken ekonomik aktiviteleri tarım ve sanayiden uzaklaştırarak hizmet sektörünü ön plana çıkarmıştır. Bununla beraber kara, deniz ve hava yolu ulaşımında yaşanan gelişmeler göçe aracılık etmektedir (Keleş, 2012: 71). Neticede gerek itici ve çekici gerek iletilici faktörlerin varlığı bireylerin ve kitlelerin yerel (kırdan kıra, kırdan kente), bölgesel, kentsel, ulusal veya uluslararası ölçekte devinimlerine sebebiyet vermiştir.

---

kendini gösteren yaklaşım Alcock, Payne ve Sullivan (2004) tarafından kaleme alınan *Introducing Social Policy* adlı kaynakta da mevcuttur. Alcock, Payne ve Sullivan (2004) sosyal sorunların ve nedenlerinin tespit edilmesini devleti yöneten hükümetler eliyle şekillendirilen politika geliştirme sürecinin bir parçası olarak değerlendirmektedirler. “Politika döngüsü” olarak adlandırdıkları bu sürecin ilk basamağında sosyal sorunun ve nedeninin tespit edilmesi yer almaktadır (Alcock, Payne ve Sullivan, 2004: 2, 3). Tüm bunlardan hareketle sosyal sorunların nedenlerinin doğru tespit edilmesi noktasında bir inisiyatif alan sosyal politika ve ilgilendiği sosyal sorunların çözülmesinde balık kılıcı tekniği temel bir yöntem olarak kullanılabilir.

2.2. Göç Türleri

Literatürde farklı sınıflandırmalar yer almasına rağmen genel itibariyle göçler tasnif edilirken mesafe (uzaklık), yön (özellik), neden (gerekçe) ve süre (zaman) olmak üzere bir takım kriterler kullanılmaktadır. Mesafesine göre göçler iç ve dış göç olmak üzere kendi içerisinde ikiye; yönüne göre göçler kırdan kentte, kentten kente, kentten kıra ve kırdan kıra olmak üzere dörde; nedenlerine göre gönüllü (iradi) ve zorunlu (gayri iradi) şeklinde ikiye ve son olarak süresine göre göçler ise mevsimlik ve sürekli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Kaygalak, 2009: 12, 13).

Mesafesine göre göçler açıklanırken temel kriter olarak uzaklıkla birlikte göçün ülke içinde mi yoksa ülkeler arasında mı gerçekleştiği dikkate alınmaktadır. Eğer göç, ülke içerisinde meydana gelmiş ve göç alan ve göç veren yer arasındaki mesafe az ise iç göç; ülkeler arasında meydana gelmiş ve göç alan ve göç veren yer arasındaki mesafe fazla ise dış göç olarak tanımlanmaktadır. Nitekim Ravenstein tarafından yayınlanan Göç Kanunları (1885-1889) adlı esere göre kademeli bir biçimde gerçekleşen göçün oluşumunda mesafe büyük bir öneme sahiptir. O'na göre göçmenlerin büyük bir çoğunluğu kısa mesafeli başka bir ifadeyle iç göç gerçekleştirmekte ve bu göç türüne bağlı olarak gidilen yere yeni göç akımlarının oluşmasına zemin hazırlanmaktadır. Yeni göç dalgaları ise büyük kent ve büyük ticaret merkezleri demektir (Çağlayan, 2006: 69).

Tablo 1. Oluşumlarına Göre Göç Türleri

Göç Türleri	Açıklama
A. Mesafesine Göre	İç Göç Ülke sınırları içerisinde kalıcı veya geçici süreliğine gerçekleşen göçlerdir.
	Dış Göç Ülke sınırları dışına yapılan göçlerdir.
B. Göçün Özelliklerine Göre	Kırdan Kente Dikey göç hareketliliği olarak ele alınabilir. Kır ve mezradan kentlere yapılan göçlerdir. Türkiye'de son yıllarda gerçekleşen göçler bu tür göçlerdir. Bu tür göçler neticesinde köylerde nüfus sürekli azalırken kentlerdeki nüfus ise artmaktadır. Bu durum beraberinde altyapı, ulaşım, eğitim, sağlık sorunlarını getirmektedir.
	Kentten Kıra Türkiye ölçeğinde pek de görülmeyen ender tersine bir göç hareketidir. Bu açıdan tersine dikey göç hareketi olarak değerlendirilebilir.
	Kırdan Kıra Aynı gelişme düzeyine sahip kır ve köy yerleşmeleri arasında gerçekleşen göç türüdür.
	Kentten Kente Kentler arasında yapılan göçlerdir.
C. Oluşum Nedenlerine Göre	Gönüllü Göç Herhangi bir zorlama olmaksızın bireylerin kendi iradeleri ile göç etmelerine verilen addır.
	Zorunlu Göç İnsanların yaşadıkları yeri kendi iradeleri dışında terk etmeleridir.
D. Süresine Göre	Mevsimlik Göç Tarım, hayvancılık, turizm gibi çeşitli faaliyetler nedeniyle bireylerin göç etme faaliyetlerine denilmektedir.
	Sürekli Göç Zorunlu göçler gibi insanların buldukları bölgeleri siyasi, ekonomik ve doğal nedenlerle terk etmelerine denir.

Kaynak: Kaygalak, 2009: 12, 13.

Özelliklerine göre göçler açıklanırken göçün “yönü” ana değişken olarak kullanılmaktadır. Özellikleri itibariyle göçler kırdan kentte, kentten kente, kentten kıra ve kırdan kıra şeklinde dörde ayrılmaktadır (Kaygalak, 2009: 13). Bu kapsamda Türkiye’de en yaygın olan ve sürekli tecrübe edilen kırdan kentte ve kentten kente göç türleridir. 1950’liden sonra sermayenin kentleşmesine ve tarım arazilerinin küçülmesine bağlı olarak “Taşı toprağı altın!” düşüncesiyle başta İstanbul olmak üzere sanayileşmiş kentlerin tümüne kırsal alanlardan göçler yaşanmıştır. 1950’li yıllar aynı zamanda kırsal alana kapitalizmin ve onun somutlaşmış hali olan traktörün girmesiyle makineleşme artmış, kamu hizmetleri ve sanayi yatırımları büyük kentlerde toplanmaya başlamıştır. Bu durum göçün yönünü kırdan kentte çevirmiştir. Kırsal bölgeler her geçen gün cazibesini kaybederken kentler ise öncelikle sermayenin (1950) sonrasında ise işçi kesiminin (1960) konuşlandığı ana merkezler haline gelmiştir (Özdemir, 2012: 2).

Oluşum nedenlerine göre göçler gönüllü (iradi) ve zorunlu (gayri iradi) olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Gönüllü göçler, göç edilen yerde eğitim; sağlık; ulaşım ve altyapı hizmetlerinin daha iyi olması; büyük kentlerde işgücü piyasalarında açık işlerin fazlalığı, ulaşım ve iletişim imkânlarının gelişmişliği gibi göçe neden olan çekici ve iletici faktörler ile ilişkilendirilmektedir. Zorunlu göçler ise bireyin veya ailenin tercih etmemesine rağmen kendi isteği ve iradesi dışında gelişen savaş, siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik darboğaz, işsizlik, iş güvencesinde yaşanan sıkıntılar kaynaklı gerçekleşmektedir (Gökdere, 1978: 11).

Göçü, “coğrafik bölgeler ve/veya idari alanlar arasındaki yerleşim yeri (ikametgâh) değişiklikleri” olarak tanımlayan Ünalın’a (1998) göre sosyal bir hareketliliğin göç olarak tanımlanabilmesi o eylemin uzaklık, zaman ve kalıcılık olmak üzere üç özelliğe sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. Süresi bakımından bir yer değiştirme eyleminin göç olarak nitelendirilebilmesi için hareketliliğin başlangıcından bitimine kadar üç ay veya üç yıl geçmelidir (Ünalın, 1998: 91). Mevsimlik ve sürekli olarak iki grupta incelenen süresine göre göçler sınıflandırılırken göç eden kişinin, ailenin veya kitlenin göç ettiği yerde geçireceği “süre” temel bir kriter olarak benimsenmektedir. Göç edilen yerde ikamet süresi kısa veya göç edilen yerdeki ikamet süresi bir işin bitimine, bir olgunun ortaya çıkışına veya bir mevsimin geçişine endekslenmiş ise mevsimlik; bir daha geri dönmek üzere uzun süreliğine yapılan göçler ise sürekli göçler olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla daha çok tarım, hayvancılık veya turizm sektöründe yaşanan mevsimlik göç geçici; zorunlu nedenlerle gerçekleştirilen sürekli göçler ise kalıcı statüdedir (Kaygalak, 2009: 10-13).

2.3. Uluslararası Göç

Uluslararası göç, mesafesine göre göçler içerisinde yer alan dış göçün bir başka versiyonu olarak literatürde sıklıkla karşılan bir kavram haline gelmiştir. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden sonraki süreçte başta işsizlik, yoksulluk, gelir adaletsizliği olmak üzere ekonomide yaşanan sıkıntılar, insan hakları ihlalleri, baskıcı rejim ve politikalar, etnik çatışmalar, iç savaşlar, siyasi istikrarsızlıklar, terör vb. problemler nedeniyle bireyler tek başlarına ya da kitleler halinde doğup büyüdükleri ülkelere başka ülkelere göç etmek zorunda kalmaktadırlar (Deniz, 2014: 178; Danış, 2004: 216). Diğer göç türlerinde olduğu gibi uluslararası göçü tetikleyen ana unsur kaynak ülkede yaşanan güvencesizliklerdir. Sosyal İslam’ın beş ana unsuru (Masalih-i Hamse) içerisinde sayılabilecek iş güvencesi, can güvencesi, mal güvencesi, akıl güvencesi, din güvencesi, nesil güvencesi ve mal güvencesinin olmayışı (Seyyar, 2011: 91) işgücü piyasalarında, mal ve hizmet piyasalarında yaşanan güven bunalımları, bireylerin din ve düşünce hürriyetine sahip olamamaları,

devletin vatandaşlarını terör ve terörist unsurlardan koruyamaması uluslararası göçün meydana gelmesinde itici bir güce sahiptir.

Uluslararası göç, geçmişte olduğu gibi günümüzde de küresel bir değişime işaret etmektedir. Değişen ekonomik konjonktür, bilim, sanat, edebiyat, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak ulus ve sınır ötesi bir nitelik kazanan sosyal ve kültürel faktörler, doğal afetler, refah artışı gibi bir dizi dinamik uluslararası göçün oluşumunda ve giderek artan bir ivme kazanmasında etkili olmaktadır. Bu bağlamda uluslararası göç, küresel; ulusal ve yerel dönüşümleri de beraberinde getirmektedir. Söz konusu bu manzara bile uluslararası göçün kaynak ve hedef ülke açısından neden-sonuç ekseninde analiz edilmesini zorunlu kılmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) nüfus araştırmalarına göre yüzyılın son çeyreğinde sürekli artarak gündemi meşgul eden ve gündemi doğrudan belirleyen bir faktöre dönüşen uluslararası göçe maruz kalan göçmen sayısı 1960'da 79 milyon, 2000'de 175 milyon iken 2009'da 210 milyona çıkmıştır. Artışın yüzdelik yansıması ise 1960'da %2.2, 1990'larda %2.6, 2009'da ise %3.1 şeklindedir (Rosenblum ve Tichenor, 2012: 1). 1990 yılında dünya genelinde toplamda göç eden göçmen sayısı 154 milyon kişi iken bu sayı 2013 yılında 232 milyon kişiye ulaşmıştır (Muratoğlu ve Muratoğlu, 2016: 52). Dolayısıyla ülkeler arasında ve küresel ölçekte gerçekleşen göç ve göçe maruz kalan bireylerin sayısında her geçen gün yaşanan artış, ülkeler içi ve ülkeler arasında sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, sosyo-politik ve sosyo-psikolojik sonuçların habercisi niteliğindedir.

Uluslararası göç, başta 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi olmak üzere uluslararası tüm hukuki metinlerde güvence altına alınmıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 13 ve 14'üncü maddeleri ile 15'inci maddesi uluslararası göçü meşru ve yasal hale getiren usul ve esasları düzenlemektedir. Bu bağlamda 13'üncü maddenin I. fıkrasında "Herkesin bir devletin toprakları üzerinde serbestçe dolaşma ve oturma hakkı vardır." şeklindeki ifadeyle başta oturma ve mülkiyet hakkı olmak üzere seyahat ve göç özgürlüklerine atıf yapılmakta ve söz konusu bu özgürlükler güvence altına alınmaktadır. Yine 13. maddenin II. fıkrasında "Herkes, kendi ülkesi de dâhil olmak üzere, herhangi bir ülkeden ayrılmak ve ülkesine yeniden dönmek hakkına sahiptir." şeklindeki ifadesiyle herhangi bir ülkeye yasal yollardan göç etmenin yasal ve meşru olduğu, göç hakkının insan olmaktan kaynaklı doğuştan gelen bir hak olduğunun altı çizilmekte ve bunu engelleyici her türlü fiil ve eylemin yasa dışı olduğu açıkça vurgulanmaktadır. 14'üncü maddenin birinci fıkrasında "sığınma" ve sığınmacılığın yasal altyapısına yer verilirken siyasi nitelikli suçların ve BM'nin amaç ve ilkelerine aykırı fiil ve eylemlerin istisnai bir nitelik taşıdığına vurgu yapılmaktadır. Beyanname'nin 15'inci maddesinde ise vatandaşlık ve yurttaşlık kavramlarına açıklık getirilmekte ve keyfi olarak hiç kimsenin vatandaşlık ve vatandaşlığını değiştirme hakkından mahrum bırakılmayacağı güvence altına alınmaktadır (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, www.danistay.gov.tr/upload/insanhaklarievrenselbeyannamesi.pdf, 13.04.2017).

Göç türleri içerisinde uluslararası hukukun bir parçası olacak kadar önemli bir hale gelen uluslararası göç, bireylere veya kitlelere yer değiştirmenin doğasında bulunan yeni fırsatların kapısını aralamakta ve Galbraith'in ifadesiyle göçmenlerin yoksulluğa karşı yaptıkları en etkili eylem olmak özelliği taşımaktadır. Neticede doğup büyüdüğü ülkeden farklı bir ülkeye gitmek ve o ülkenin toplumunun bir parçası olmaya çalışmak birey ve kitlelere bir taraftan özgür olmanın ne denli önemli olduğu mesajını verirken diğer taraftan göçün insan olmaktan kaynaklı ve insan haklarıyla doğrudan iltisaklı bir kavram olduğunu

hissettirmektedir (Juss, 2006: 1, 2). O nedenle uluslararası göçle ilgili kullanılan temel kavramların bilinmesinde büyük bir fayda vardır (Deniz, 2014: 177, 178): Bu bağlamda mülteci (refugee), yurtdışında bulunduğundan vatandaşı olduğu ülkenin korumasından faydalanamayan ve ülkesine dönmek istemeyen kişinin durumunu açıklamak amacıyla kullanılmaktadır. Sığınmacı (asylum seeker, defector), ülkesini terk etmek suretiyle başka bir ülkeye sığınan fakat mültecilik statüsü henüz onaylanmayan kişi veya kişilerdir. Bir mültecinin veya sığınmacının ülkesi haricinde başka ülkelere yasal veya yasa dışı yollarla geçişi eylemi iltica (sığınma, asylum) şeklinde tanımlanmaktadır (Demir ve Erdal, 2012: 40). İnsan kaçakçılığı (human trafficking)⁵ ise baskı, zorlama veya tehdit gibi bir takım yöntemlerle bireylerin veya kitlelerin yasa dışı yollarla alıkonulması (Aranowitz, 2009: 1; American Society of International Law, 2001: 408; Yüksel, 2011: 2; Yüksel, 2014: 175-196) veya “kuvvet kullanarak veya kuvvet kullanma tehdidi ile veya diğer bir biçimde zorlama, kaçırma, hile, aldatma, nüfuzu kötüye kullanma, kişinin çaresizliğinden yararlanma veya başkası üzerinde denetim yetkisi olan kişilerin rızasını kazanmak için o kişiye veya başkalarına kazanç veya çıkar sağlama yoluyla kişilerin istismar amaçlı temini, bir yerden bir yere taşınması, devredilmesi, barındırılması veya teslim alınması” olarak tanımlanmaktadır. İnsan kaçakçılığı eylemini yöneten ve bizzat bu illegal eylemi bir meslek haline getirerek ciddi anlamda para kazanan kişi veya kişiler ise insan tacirleridir (human trafficker) (http://www.asayis.pol.tr/insanticareti_kavram.asp, 14.04.2017). Nitekim BM tarafından elde edilen verilere göre her yıl insan kaçakçılığında 10 milyar doları doğrudan bireylerin satılmasından elde edilen gelirler olmak üzere toplamda 32 milyar dolar gelir elde edilmektedir (Du Pont, 2009: 5). Söz konusu bu kavramların tümü literatürde uluslararası göçü açıklamaya çalışırken sıklıkla kullanılmaktadır. Çalışmaya konu olan Türklerin Almanya’ya göçleri ise uluslararası göçün başka bir boyutunu oluşturan işgücü göçü kapsamında değerlendirilecektir.

2.4. Türklerin Almanya’ya Göçleri

“Anamlı bir uzaklık ve etki yaratacak kadar bir süre içinde gerçekleşen bütün yer değiştirmeler” şeklinde tanımlanan göç, (Erder, 1986: 9) ilk insan ve insanlık tarihi kadar eskidir (Yılmaz, 2014: 1686). Bu anlamda göçler, ekonomik; sosyal; kültürel ve siyasi gelişmelere yön vermiştir. Tarihte örnekleri incelendiğinde dünya siyasi tarihine damgasını vuran milletlerin göç etme kabiliyeti oldukça yüksek milletler olduğu görülecektir. Günümüzde de dünden farklı bir durum söz konusu değildir. Türk tarihinde Türklerin uzun müddet göçebe yaşamaları nedeniyle göç etme ve yer değiştirme konusunda bir hayli yetenekli oldukları gözlenmektedir. Orta Asya Türk toplulukları, Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar bunun en güzel örneğini oluşturmaktadırlar. Yönü ve şekli

---

⁵ İnsanları güç kullanarak çalıştırma faaliyeti olarak tanımlanan insan kaçakçılığının tarihi Amerika’da köleliğin başlangıcıyla aynı doğrultudadır. Bilhassa Afrika’dan çalıştırılmak üzere getirilen siyahlar bu eğilimin ilk mağdurlarını oluşturmaktadır. İlk siyah köleler 1500’lü yılların ortalarında İspanyollar tarafından işgal edilen ve günümüzde Amerika Birleşik Devletleri’nin Güney Caroline eyaleti olarak bilinen bölgesine götürülmüşlerdir. 1600’lü yıllarda ise Virginia eyaletinin İngiliz sömürgecileri siyahları ilk defa ucuz işgücü ihtiyacını karşılamak için satın almışlardır. Bu aşamadan sonra özeld siyahlar genelde ise tüm insanlar alınıp satılan ticari bir ürüne dönüşmüştür. 17. yüzyılda da siyahların köleleştirilmesi eğilimi devam etmiş ise de 1700’lü yılların ortalarında kölelik anlayışına karşı ilk tepkiler ortaya çıkmıştır. Fakat o günkü tepkiler, söz konusu problemi sadece siyahlara indirgediğinden oldukça sınırlı kalmış, siyah olmayan bireyler hala köleliğe maruz kalmışlardır. Yine bu dönemde Hindistan, Japonya, Asya ve Avrupa’daki diğer ülkelerde yasa dışı işçi ve beyaz kadın ticareti devam etmiştir. Amerika’da bağımsızlık savaşının yaşanmasından sonra bazı eyaletlerde köleliği yasaklayan kanunlar çıkarılmış, bu doğrultuda başta Massachusetts ve Arizona gibi eyaletlerde siyahların köleleştirilmesi yasaklanmıştır (McCabe, 2008: 7, 8, 9).

değişmesine rağmen Türklerin göç macerası öncelikle Balkan Savaşları (1912-1913) ve I. Dünya Savaşı (1914-1918) nedeniyle Osmanlı'nın yıkılışından sonraki süreçte de devam etmiştir. Osmanlı döneminde uygulanan iskân politikası nedeniyle başta Balkanlar, Kıbrıs ve Kafkaslar olmak üzere Anadolu dışında yaşayan Türkler, Balkan Savaşları'nın ve I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle beraber Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmıştır. Yine Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması çerçevesinde 1923-1949 arası dönemde Türkiye'ye 400 bin Türk göç etmiştir (Nüfus Mübadelesi). 1939-1945 döneminde gerçekleşen II. Dünya Savaşı dolayısıyla Almanya başta olmak üzere Avrupa'nın büyük bir kısmı ekonomik ve siyasi anlamda çökmüştür. Türkiye ise rasyonel bir politika takip ederek II. Dünya Savaşı'na girmemiştir (Deniz, 2014: 193-200). II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte kalkınma ve gelişme hızını arttırmak isteyen Almanya, işgücüne ihtiyaç duymuştur. Bu anlamda 31 Ekim 1961 tarihinde Almanya ile imzalanan İşgücü Alımı Antlaşması çerçevesinde yasal anlamda Türkiye'den Almanya'ya işçi göçleri başlamıştır. Fakat Türklerin Almanya'ya yasa dışı bir biçimde göç etmeleri 1961 öncesine dayanmaktadır. Demir'e göre Türklerin Almanya'ya ilk göç ettikleri tarih 1957'dir. Bu tarihte çoğunluğu kaçak olmak üzere 12 kişilik sanatkâr grubunun Almanya'ya yasa dışı bir biçimde göç ettikleri bilinmektedir. Dolayısıyla 1950'den günümüze kadar geçen sürede Türkler'in Almanya'ya göçleri beş aşamada gerçekleşmiştir (Abadan-Unat, 2006: 54):

a) 1950: Bireysel girişim ve özel araçlarla göçün yasa dışı bir biçimde gerçekleştiği dönem:

Bu dönemde hukuki düzlemde işçi göçlerine ilişkin Türkiye ile Almanya arasında bağitlanan her hangi bir antlaşma söz konusu değildir. Göçlerin tümü bireysel ilişkilere ve özel araçlara dayalı olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla göçlerin büyük bir kısmı yasa dışı yollarla yapılmaktadır. Bu dönemde göçlerin yasa dışı yollarla yapılmasının arkasındaki temel realite Almanya'ya göç eden Türk işçilerinin belirli bir süre çalıştıktan sonra ülkeye geri dönme istekleridir. Almanya'da kalıcı olduklarını düşünmediklerinden bu dönemde Almanya'da çalışan gurbetçilerin büyük bir kısmı ev, arsa, bağ, bahçe, traktör ve biçerdöver gibi Türkiye'de yaşam standartları ve refah seviyelerini arttırıcı bir takım yatırımlar yapmışlardır. Türk toplumunun ekseriyetinin köylerde yaşaması nedeniyle yasa dışı yollarla Almanya'ya giriş yapan ilk Türk işçilerinin yatırımları da tarım sektörüne yönelik olmuştur (Yıldırımoglu, 2005: 1).

b) 1960: İkili antlaşmalar çerçevesinde göçün yasal bir nitelik kazandığı dönem:

Türkiye-Almanya arasında gerçekleşen ve Türkiye'nin kaynaklık ettiği, Almanya'nın ise hedef ülke haline geldiği bu dönemde iki ülke arasında gerçekleşen göçün usul ve esaslarını belirlemeye yönelik antlaşmalar imzalanmıştır. 31 Ekim 1961 tarihli İşgücü Alımı Antlaşması bunun en somut örneğini teşkil etmektedir. 1960 öncesinde Almanya'ya işçi göçlerinin yasallıktan ve kurumsallıktan tamamen uzak bir nitelik arz etmesi, Türk işçilerin kayıt dışı çalışması nedeniyle özlük haklarında yaşanan bir takım sıkıntılar göçlerin hükümetler kontrolüne alınmasını zorunlu kılmıştır. Neticede 31 Ekim 1961 tarihinde Ankara ve Bonn büyükelçiliklerine karşılıklı verilen notalar sonucunda iki ülke arasında bir işgücü sözleşmesi imzalanmıştır (Canver, 2008: 8). Bu antlaşmanın bağitlanmasından sonra 1961'de 6800 Türk işçisi iş bulmak amacıyla Almanya'nın yolunu tutmuştur (Şen, Ulusoy ve Öz, 1999: 17'den alıntılan Genel, 2014: 306, 307). Zaman içerisinde göç azalmanın aksine artarak devam etmiş ve Almanya'da küçük bir Türkiye'nin oluşumuna zemin hazırlanmıştır (Gelekçi ve Köse, 2009: 27, 28).

c) 1970: Ekonomik kriz nedeniyle yabancı işçi alımlarının durdurulması, Turist göçmenlere yasal bir statü kazandırılması, evlilik ve çocuk parası gibi konuların şekillendirdiği dönem:

1970'li yıllar küresel ölçekte önemli bir kırılmanın yaşandığı yıllardır. 1971-1973 yılları

arasında geçen dönemde Arap Ülkeleri ile İsrail arasında çıkan Yom Kippur (Büyük Oruç) savaşı ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) açık bir biçimde İsrail'i desteklemesi nedeniyle Arap Ülkeleri ABD'ye petrol ambargosu uygulamışlardır. Ambargonun sonucunda ABD'de enflasyonun artması literatürde 1973 Petrol Krizi şeklinde nitelendirilen küresel ekonomik krizi beraberinde getirmiştir. Bu kriz ve sonrasında yaşananlar küresel ekonomi politikalarının revize edilmesi gerektiği inancını güçlendirmiş; devlet müdahalesini öngören Keynesyen politikalar yerine daha çok sermayenin güdümünde serbest piyasa ekonomisinin ilkelerini savunan ve liberalizmin güncellenmiş hali olan neoliberal politikalara geçişin alt yapısı oluşturulmuştur. Bu süreçte devlet her geçen gün küçülürken özel sektör, başka bir ifadeyle sermaye ise küreselleşmeden aldığı cesaretle güçlenmiş; öyle ki devletin kurumlarını satın alabilecek düzeye ulaşmıştır (Yüksel, 2014: 12, 13). 1973 Petrol Krizi'nin olumsuz yansımaları Türklerin Almanya'ya göçlerini de etkiler boyutlara ulaşmıştır. Kriz nedeniyle Almanya'ya işçi göçünde kayda değer oranlarda azalmalar meydana gelmiştir (Yıldırımoglu, 2005: 6). İşçi alımlarında meydana gelen söz konusu bu azalmayı ikame etmek için farklı formüller üretilmiştir. Bunlardan birincisi turist vizesiyle Almanya'ya giderek Almanya'da belirli bir süre yasa dışı ikamet ettikten sonra hemşehriyer yardımıyla kayıtdışı çalışmaya başlamak, sonrasında "yasal olmayan ikamet yasal hale getirilmesi şeklinde" gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Almanya'nın işçi alımlarını azalttığı dönemlerde Almanya'da çalışmak isteyen Türk işçileri kayıt dışı da olsa farklı stratejiler geliştirmek suretiyle Alman işgücü piyasasındaki yerlerini almışlardır. Yine 1970 sonrası dönemde Alman veya Türk uyruklu kadınlarla evlenmek suretiyle Almanya'ya göç eden işçi sayısı da bir hayli fazladır (Yıldırımoglu, 2005: 12).

d) 1980: Dernekleşme faaliyetlerinin, sığınma isteklerinin, vize zorunluluğunun ve çocukların eğitim sorunlarının gündeme geldiği ve Türkiye'ye geri dönüşü özendiren yasaların tartışılmaya başlandığı dönem: 1980'li yıllar Türkiye'den Almanya'ya artan işçi göçüne paralel olarak bir taraftan dernekleşme faaliyetlerinin diğer taraftan göçmenlerin çocuklarına yönelik eğitim sorunlarının yaşandığı yıllardır. Bu dönemde adaptasyon problemlerine ek olarak Türk çocuklarının Alman eğitim sistemine entegrasyonu konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Başta 1973 Petrol Krizi ve beraberinde çözüm önerisi olarak dayatılan küreselleşme ve neoliberalizm, küresel işgücü piyasalarını olumsuz etkilerken, serbest piyasa ekonomisi işverenin ve sermayenin büyüdüğü fakat işgücünün küçüldüğü 1929 öncesi döneme geri dönülmesini zorunlu kılmıştır. O nedenle 1980 sonrası dönemde başta sendika üyelikleri olmak üzere işgücü piyasalarında işçiler aleyhine yaşanan bu dönüşüm (Sarı, 2016: 146) Türk işçileri arasında Türkiye'ye geri dönüşü tekraren gündeme getirirken; Alman hükümeti işgücü arzını azaltmak amacıyla geri dönüşü özendiren yasaların tartışılmasına zemin hazırlamıştır. 1980'li yıllar Türkiye ölçeğinde 12 Eylül 1980 darbesinin ve darbeye bağlı olarak başta politik ve ekonomik istikrarsızlıkların arttığı yıllardır. Dolayısıyla 1960'lı yıllarda Türkiye'den Almanya'ya başlayan işçi göçü, 1970'li yıllarda eş ve çocukların göçünü izlerken 1980'li yıllarda ise ülkede yaşanan siyasi ve ekonomik travmalardan kaynaklı siyasi sığınma şeklinde devam etmiş; geri dönüşü özendiren yasalara rağmen Almanya'da büyük bir Türk azınlığı oluşmaya başlamıştır (Sevimli, 2000: 29).

e) 1990: Avrupa'da yabancı düşmanlığının artmasına paralel olarak etnik ve dini çatışmaların yaygınlaştığı ve siyasal hakların talep edilmeye başlandığı dönem: 1990'lar Avrupa'da ekonomik düzlemde farklı rüzgârların estiği yıllardır. Sorun Almanya özelinde ele alındığında 1990'lar da iki Almanya'nın birleşmesi, Alman ekonomisinin eğreti

istihdama⁶ uyum sağlama çabaları, sanayi sektörünün gerilemesi ve buna bağlı olarak hizmet sektörünün güçlenmesi nedeniyle Alman işgücü piyasalarının en önemli dinamiklerinden birisi olan sendikaların sistematik bir biçimde güç kaybetmesi ve işgücü piyasasının modernizasyonu çabaları işi, işçiyi ve işgücünü minimize ederken sermayeyi hiç olmadığı kadar büyütüştür (Hassel, 2006: 320'den alıntılanan Sarı, 2016: 147). Berlin duvarının yıkılarak iki Almanya'nın birleşmesi, sermayenin büyümesi ve işgücü piyasasının modernizasyonu vasıfsız işçiye duyulan ihtiyacı her geçen gün azaltmış; dolayısıyla kol gücüne dayalı açık işlerin sayısında kayda değer azalmalar yaşanmıştır. Bu durum Almanya'da işgücü arz fazlalığının yaşanmasını beraberinde getirmiş; buna bağlı olarak 90'ların ortalarında sayıları neredeyse 2 milyona ulaşan en büyük etnik azınlığı oluşturan Türklere yönelik etnik çatışmaların fitilini ateşlemiştir (Genel, 2014: 307).

2.4.1. İşgücü Alımı Antlaşması (31 Ekim 1961)

Almanya ile Türkiye arasında imzalanan İşgücü Alımı Antlaşması milyonlarca işçinin 31 Ekim 1961 tarihinden başlayarak yasal bir biçimde Almanya'ya göç etmesine olanak sağlamıştır. Antlaşma toplamda 12 maddeden meydana gelmektedir. Antlaşmayla Türk işçilerinin Almanya'da işe yerleştirilmelerinin usul ve esasları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Türk işçilerinin işe yerleştirilmelerini düzenlemek amacıyla Almanya adına Federal Alman Çalışma Kurumu, Türkiye adına ise Türkiye İş Kurumu yetkilendirilmiş, bu kurumlar Türk işçilerinin Almanya'da istihdamını kolaylaştıracak işlemler yapmaya yetkili kılınmıştır (md. 1). Alman Çalışma Kurumu, Türk işçilerinin başvurularını incelemek amacıyla Türk makamları ile ortaklaşa Türkiye'de bir irtibat bürosu kuracak, söz konusu bu irtibat bürosunda Türk işçilerinin Almanya'da çalışmak için uygun olup olmadıkları yapılan muayeneler sonucunda kararlaştırılacaktır (md. 2). İrtibat Bürosu'nun görevi sadece tıbbi muayeneler ile sınırlı değildir. Ayrıca Alman işgücü piyasasında var olan açık işler ve bu

---

⁶ Eğreti istihdam, atipik istihdam ya da standart dışı istihdam olarak da ifade edilmektedir. 1980 sonrasında işgücü piyasasında ortaya çıkan ve "işletmenin işgücü girdisinin düzeyini ve zamanlamasını talebe göre değiştirme, ücret düzeyini verimliliğe ve ödeme gücüne göre ayarlama ve mevcut işçileri talepteki değişimlere göre farklı işlerde görevlendirme yetkisi" olarak tanımlanan esnekleşme çabalarının bir sonucudur (Tokol, 2013: 143, 144). 1973 Petrol Krizi küresel ölçekte uygulanan ve devlet müdahalesini öncelleyen Keynezyen iktisat politikalarını sorgulanır hale getirmiş, krizden çıkmanın tek ve yegâne çözümünün serbest piyasa ekonomisinin temel ilkelerini yeniden uygulamaya başlamak olduğu görüşü ağırlık kazanmış ve buna neoliberalizm denilmiştir. O nedenle iktisadi politikalar bağlamında işçinin önemsizleştiği, iş güvencesinin olmadığı aksine ekonominin tüm alanlarında sermayenin tahakkümünün derinden hissedildiği 1929 Ekonomik Krizi öncesi döneme geri dönülmüştür. Dolayısıyla işçinin ve emeğin önemsizleştirildiği böyle bir sürecin sonunda işgücü piyasalarında polarizasyon artmış ve işler kendi içerisinde "iyi" ve "kötü" şeklinde kategorize edilmeye başlanmıştır (Osterman ve Shulman, 2011: 1). İşlerin bir biçimde "iyi" ve "kötü" şeklinde kategorize edilmeleri eğreti istihdamın tanımı içerisinde yer alan ve bu istihdam türünün bir parçası haline gelen "güvencesizlik", "istikrarsızlık", ve "kırılganlık" kavramlarının ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır (Temiz, 2004: 58). Tüm bunlardan hareketle iş güvencesizliğinin temel bir sorunsal olduğu eğreti istihdamın 1980 sonrası işgücü piyasalarının esnekleşmesine paralel olarak ortaya çıktığı ve bu bağlamda çalışma yaşamının tüm kurallarının erozyona uğramasına neden olduğu savunulabilir. Eğreti istihdam kısmi süreli çalışma, belirli süreli çalışma, geçici çalışma (istihdam), çağrı üzerine çalışma, deneme süreli çalışma gibi işgücü piyasalarına dayattığı alternatif çalışma ve istihdam yöntemleri ile öncelikle tam istihdama ve iş güvencesine ket vurmakta, işgücü piyasasının öznesi konumunda bulunan emeği, işgücü piyasasının nesnesine dönüştürmekte ve emeği işveren karşısında savunmasız hale getirmektedir (European Parliament, Directorate General For Internal Policies, Policy Department, Economic and Scientific Policy, 2016: 20-24). Bu durum işgücü piyasasında istihdam edilen tüm çalışanları riskli bir konuma taşımakta, her şeyden öte iş güvencesinin olumsuz anlamda etkilenmesine neden olmakta, bireylerin ve bakmakla yükümlü oldukları ailelerinin yaşam kalitesini hatta demokrasiyi olumsuz etkilemektedir (Osterman ve Shulman, 2011: 1).

işlerin Türk işgücününün vasıflarıyla örtüşmesi, başka bir ifadeyle açık işlerin özellikleri ile çalışanların niteliklerinin uyumlaştırılması da büronun temel görevlerinden bir tanesidir (md. 3). Alman İrtibat Bürosu Türkiye İş Kurumu yoluyla, Türk işçilere toplu bir biçimde Almanya'da çalışma şartları, sosyal sigorta, işsizlik sigortası ve vergi mükellefiyetleri konusunda detaylı bilgiler vermekte; Almanya'ya gidecek işçilerin işgücü piyasasında adaptasyon ve uyum problemleri yaşamaması amaçlanmaktadır (md. 4). İşçilerin seçimi Türkiye İş Kurumu tarafından yapılmaktadır. Seçim yapılırken esas alınan temel kriterler işçilerin adli sicilleri, sağlık koşulları ve mesleki donanımlarıdır. Seçim yapıldıktan sonra Alman İrtibat Bürosu seçilen kişilerle ilgili bilgilendirilmektedir. Daha önce hüküm giyen ve müracaatta bulunanların müracaatları alınmakta fakat Alman İrtibat Bürosu'na bildirilmemektedir. Dolayısıyla daha önce hürriyeti sınırlama cezası ile hüküm giymiş ve mahkûm olmuş kişilerin iş başvuruları alınsa da Alman İrtibat Bürosu'na verilmediği anlaşılmaktadır (md. 5). Kabul edilen işçiler için Almanca ve Türkçe dillerinde yazılmış bir iş sözleşmesi (çalışma mukavelesi) hazırlanmakta; işçinin, işverenin veya işveren temsilcisinin imzalaması sağlanmakta; iş ilişkisinin hukuki bir boyut kazanmasına yardımcı olunmaktadır (md. 6). Almanya'ya gidecek işçilere Türk makamları pasaport ve işçinin medeni durumunu gösteren bir vesika çıkarmakla, Alman İrtibat Bürosu ise çalışma izin belgesi vermekle yükümlü kılınmıştır (md. 7). Alman İrtibat Bürosu hareket mahallinden Almanya'ya seyahati organize ederken Türkiye İş Kurumu ise kabul edilen işçilerin hareket mahalline tam zamanında ulaşımını temin etmektedir. Türkiye içinde seyahati organize eden ve düzenleyen Türkiye İş Kurumu, Türkiye'den Almanya'ya seyahati organize eden ise Alman İrtibat Bürosu'dur. Fakat gerek ülke içinde (hareket mahalleri) gerek ülke dışında (Türkiye-Almanya) yapılacak yolculuğun tüm masrafları Alman İrtibat Bürosu tarafından karşılanmaktadır (md. 8). İşçilerin Almanya'ya vardıktan sonra yapmaları gerekenler düzenlenmiştir. Bu bağlamda işçiler Almanya'ya vardıktan sonra ilk yapmaları gereken o yerin yabancı işlerine bakan makamlardan oturma (ikamet) izni almalarıdır. Bir yıldan fazla çalışmak isteyen Türk işçileri çalışma izinleri bitmeden bir ay önce ikamet ettikleri yerin yetkili makamlarına bizzat kendileri müracaat etmekle yükümlüdürler. Ayrıca ikamet izninin süresinin bitiminden önce Alman yetkili makamlarına başvuru yapması gereken de yine işçinin kendisidir. İkamet izni iki seneden fazla verilmemektedir. Türk işçilerinin adaptasyon sorunları yaşamamaları amacıyla Alman Kurumları ve mahalli teşkilatları Türk işçilerini bilgilendirecek ve onlara yardımcı olacaktır (md. 9). İşgücü Alımı Antlaşması Türk makamlarının her an, kayıtsız, şartsız ve formalitesiz Almanya'ya gönderdiği Türk işçilerini geri alması koşuluyla imzalanmıştır. Dolayısıyla Alman ekonomisinde göçe bağlı olarak yaşanabilecek olası sıkıntılar, problemler, işgücü piyasası aksaklıkları gibi ortaya çıkma ve yaşanma ihtimali yüksek sorunlarla karşılaşılması durumunda Türk işçilerin Türk makamları tarafından geri alınmaları hukuki güvenceye kavuşturulmuştur (md. 10). Antlaşma hükümlerinin antlaşmanın imzalanmasından sonraki üç ay içinde Berlin Land'ı içinde geçerli olduğu ifade edilmiştir. Antlaşma maddelerinin yürürlük tarihi ve hangi bölgelerde geçerli olacağı tespit edilmiştir (md. 11). Antlaşmanın son maddesinde belirtildiği üzere antlaşma, geçmiş de kapsayacak bir biçimde 1 Eylül 1961 tarihinde yürürlüğe girmiş, başlangıçta bir yıllık bir süre için imzalanmış ve antlaşmanın geçerlik süresi sona ermeden önceki 3 ay içerisinde taraflardan birisinin antlaşmayı feshetmemesi durumunda antlaşmanın kendiliğinde 1 sene daha uzayacağı belirtilmiştir (md. 12) (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Uluslararası İşgücü Antlaşmaları, 2014: 15-19).

3. Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışı İstihdam

Gayri resmi (unofficial), düzensiz (irregular), merdiven altı (underground), siyah (black), ikinci (secondary), yasa dışı (illegal), gizli (hidden), gölge (shadow), görünmez (invisible) gibi isimler kullanılarak tanımlanan (Çetintaş ve Vergil, 2003: 16) kayıt dışı istihdam ve kayıt dışılık, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülke ekonomilerinin temel sorunsallarından bir tanesidir. Gelişmiş ülke sınıflaması içerisinde yer alan OECD ülkelerinin toplam Gayri Safi Milli Hasılasının %12'si, geçiş ekonomileri şeklinde ifade edilen eski Sovyetler Birliği'nin %25'i, gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Orta Doğu ve Doğu Avrupa'nın %20'si, Afrika'nın %44'ü, Latin Amerika'nın %39'u ve Asya ekonomilerinin %35'i kayıt dışıdır (Schneider ve Enste, 2003: 37'den alıntılan Gerxhai, 2004: 268).

Tablo 2. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Ekonomileri Gayri Safi Milli Hasılları İçinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Ülke/Bölge		GSMH İçindeki Payı (%)
Gelişmiş Ülke Ekonomileri	OECD Ülkeleri	12
Geçiş Ekonomileri	Eski Sovyetler Birliği	25
	Orta ve Doğu Avrupa	20
Gelişmekte Olan Ülke Ekonomileri	Afrika	44
	Latin Amerika	39
	Asya	35

Kaynak: Schneider ve Enste, 2003: 37'den alıntılan Gerxhai, 2004: 268.

Kayıtdışı ekonominin büyüklüğü işgücü piyasalarında var olan emek arz ve talebine bağlıdır. Başta vergilerin ve sosyal güvenlik primlerinin yüksekliği olmak üzere işletmeleri ve işyerlerini kayıtlı ekonomiden kayıtdışı ekonomiye yönlendiren bir takım itici faktörler bulunmaktadır. Ayrıca cezaların caydırıcılığı da kayıtdışı ekonominin oluşumunda oldukça etkilidir (Frey, 1983: 824; Lemieux, Fortin ve Frechette, 1994: 231). Nedenleri ve sonuçları itibarıyla birçok ülke ekonomisinde oldukça etkin olan kavramın literatürde farklı tanımları bulunmaktadır:

GSMH içerisinde hesaplanamayan, legal ya da illegal bir biçimde üretilen mal ve hizmetlerdir (Schneider, 2009: 1080).

"Resmi istatistiklere yansımayan yasal ve yasa dışı, bütün üretim faaliyetlerini kapsar." (Çetintaş ve Vergil, 2003: 17).

Mal ve hizmet piyasasında firmaların kayıt altına alınmadan ürettikleri mal ve hizmetler ya da işgücü piyasalarında çalışanların sosyal güvenlik primleri hiç ödenmeden ya da eksik ödenmek suretiyle yasa dışı bir biçimde istihdam edilmeleridir (Enste, 2015: 1).

Ekonomi büyüdükçe göreceli bir biçimde azalmasına rağmen vergi dışı bırakılan ya da vergilendirilmeyen kazançlar toplamıdır (La Porta ve Shleifer, 2008: 275).

Parayla ölçümlenemeyen gayri resmi işlemler (avanta, ikramiye, trampa), kaçak çalıştırılan işçiler (hiç ödenmeyen veya eksik ödenen primler) ya da yasa dışı alınıp satılan suç ekonomisinin unsurlarının (uyuşturucu ticareti) bileşimidir (Weiss, 1987: 218).

Yukarıda verilen tanımlardan hareketle kayıt dışılığın tüm ülke ekonomilerini doğrudan ya da dolaylı bir biçimde tehdit eden bir yönünün olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber kavramın mal ve hizmet piyasalarına ve işgücü piyasalarına yönelik farklı yönlerinin olduğu açıktır. Eğer söz konusu olan kapitalizm ya da piyasa ekonomisi ve onun izdüşümü niteliğindeki mal ve hizmet piyasaları ise vergilendirilmeyen, gerek harcama ya da gelir gerek sektörel boyutuyla GSMH hesaplamalarına dâhil edilmeyen fakat üretimine bir biçimde devam edilen mal ve hizmetleri kapsamakta iken işgücü piyasaları yönüyle tarım, sanayi ve hizmet sektöründe istihdam edilmesine rağmen sosyal güvenlik kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmeden ya da eksik bildirilmek suretiyle çalıştırılan kaçak işgücünü ifade etmek için kullanılmaktadır. O nedenle mal ve hizmet piyasalarında kaçak mal ve hizmet şeklinde kendini konumlandıran kayıt dışılık, işgücü piyasalarında kaçak işgücüne dönüşmektedir.

3.1. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Makro ölçekte kayıt dışı ekonomi, ülke ekonomilerini yönetenlerin önüne iki farklı seçenek sunmaktadır. Birinci seçenek vergi kaçırma oranlarının düşük, kamu gelirlerinin yüksek, kamu hizmetlerinin yeterli olduğu ve dolayısıyla kayıt dışılığın minimal düzeyde kaldığı bir yaklaşımı ifade etmektedir. İkinci yaklaşımda ise vergilerin oldukça yüksek ve caydırıcı olması nedeniyle vergi kaçırma oranlarının yüksekliğine, kamu gelirlerinin ve kamu hizmetlerinin yetersizliğine vurgu yapılmaktadır (Johnson vd., 1997: 161). Bu bağlamda kayıt dışı ekonomi ülke bazında, ekonomideki üretim, tüketim ve bölüşüm faaliyetlerinin doğal bir sonucu olmanın ötesinde bir tercihi ifade etmektedir. Her ülkenin kendi ekonomik dinamiklerinin farklı olması nedeniyle kayıt dışılığın nedenleri de farklılıklar içermektedir. Bu bağlamda kayıt dışı ekonomiye neden olan sosyal, ekonomik ve siyasi unsurlar bulunmaktadır. Hızlı nüfus artışı, işsizlik, kentleşme, çocuk işçiliği sosyal; vergilerin ve ücretlerin yüksekliği, işgücü piyasasının yapısı, sosyal güvenlik primlerinin yüksekliği ekonomik; siyasi tercihler ise kayıt dışı ekonominin siyasi boyutunu oluşturmaktadır (Bülbül, 2012: 380-383).

Tablo 3. Kayıtdışı Ekonomideki Artışın Temel Nedenleri

Kayıtdışı Ekonomiye Etkileyen Faktörler	Kayıtdışı Ekonomi Üzerindeki Etkisi (%)	
	A	B
1. Vergilerin ve sosyal sigorta primlerinin yüksekliği	35-38	45-52
2. Devletin piyasa ekonomik düzenine aşırı müdahalesi	8-10	10-15
3. Sosyal transferler	5-7	5-8
4. Spesifik işgücü piyasası düzenlemeleri	5-7	5-8
5. Kamu hizmetleri	5-7	5-8
6. Vergilere yönelik tutum	22-25	-
TOPLAM	76-94	70-90
(A) 15 farklı çalışmanın ortalama değerleri		
(B) 28 farklı çalışmanın ortalama değerleri		

Kaynak: Schneider, 2009: 1085.

Ülkeler açısından kayıt dışı ekonominin nedenlerinin tespit edilmesi problemin tam ve eksiksiz bir biçimde çözümüne olanak sağlayacaktır. Kayıt dışı ekonominin nedenlerinin doğru teşhisi aşağıda belirtilen nedenler yönüyle oldukça önemlidir (Schneider ve Enste, 2000: 77, 78):

- a) Artan kayıt dışılık, devletin ekonomiye aşırı müdahale ettiğinin, gerek çalışanları gerek işverenleri iktisadi anlamda büyük bir yükün altında bıraktığının somut bir göstergesidir. Kayıt dışılık böyle ekonomilerde bir 'kaçış' seçeneğidir. Aşırı vergi politikaları ve sosyal güvenlik maliyetlerinin artışı bu duruma örnek olarak verilebilir.
- b) Kayıtdışı ekonominin sürekli artış eğiliminde olması politikacıları siyasi iktidarlarının sürdürülebilirliği bağlamında zor duruma sokmaktadır. Nitekim kayıt dışı ekonomi; işsizlik, istihdam, gelir, tüketim, işgücü piyasası gibi ekonominin temel göstergelerine yönelik resmi verilerin güvenilir olmadığı sonucu doğurmakta, bu durum ise politikacıların meşruiyetlerinin sorgulanır hale gelmesine olanak sağlamaktadır. Yanlış veriler üzerine inşa edilen politikaların ve bu politikaları üreten siyasi iktidarların sürdürülebilir olması imkân dâhilinde değildir.
- c) Kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomi üzerinde oluşturduğu baskı da dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla kayıt dışı ekonominin büyümesi ve cazip hale gelmesi kayıtlı ekonominin bir parçası olan çalışanları cezbedecek, kayıtlı ekonomiden kayıtdışı ekonomiye geçiş yaşanacak, kayıt dışı ekonomide çalışanların sayısında kayda değer artışlar gerçekleşecektir. Diğer taraftan kayıt dışı ekonomik faaliyetler yoluyla kazanılan gelirin 3/2'si kayıtlı ekonomide harcanacak ve kayıtdışı ekonomi yoluyla ekonominin büyümesine olanak sağlayacaktır.

3.1.1. Sosyal Nedenler

Sosyal nedenler hızlı nüfus artışı, işsizlik, kentleşme, çocuk işçiliği, yabancı işçilerin istihdamı parametreleri üzerinden analiz edilecektir (Bülbül, 2012: 380).

3.1.1.1. Hızlı Nüfus Artışı

Hızlı nüfus artışı ile kayıtdışı ekonomi arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur. Nüfus artışı ile işgücü talebi aynı paralelde gerçekleşmiyorsa, başka bir ifadeyle artan nüfus işgücü arz fazlası oluşturuyorsa kayıtdışı istihdamın ortaya çıkma ihtimali artmaktadır. İş bulmakta zorlanan işgücü "hangi iş olursa yaparım." düşüncesiyle kayıtdışı istihdama yönelmektedir. İşgücü piyasasında yükselen arz fazlası işverenin elini güçlendirirken işçi sınıfının sömürülmesine, bir meta gibi alınıp satılmasına neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonominin oluşmaması nüfus artışı ve bu artışa paralel ortaya çıkan emek arzı ve talebinin dengede olmasına bağlıdır (Güloğlu, Korkmaz ve Kip, 2003: 61).

3.1.1.2. İşsizlik

Çalışma isteği, gücünde, yeterliliğinde ve sağlığında olmasına ve cari ücret düzeyinde çalışmayı kabul etmesine rağmen iş bulamayan kişi "işsiz"; bu kişinin durumu "işsizlik" olarak tanımlanmaktadır (Zaim, 1997: 172). İşsizlik, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülke ekonomilerinin temel sorunlarından bir tanesidir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde dahi işsizlik oranı %5 düzeyindedir. Bu oran doğal işsizlik oranı şeklinde ifade edilmektedir. İşsizlik yapısal ve kronik bir sorunsal olarak tüm ekonomilerde kayıt dışılığı arttırmaktadır. İşgücü arzının bir hayli fazla olduğu, işgücü piyasalarının konjonktürel gelişmelerden etkilendiği, üretim, yatırım, tasarruf ve gelirlerin az olduğu buna karşın

tüketim ve işsizliğin fazla ve yeni işlerin oluşturulamadığı bir ekonomide işsizlik oranının artması oldukça muhtemeldir. İşsizlik girdabına giren işgücünün büyük bir kısmının kayıt dışı istihdama yönelmesi de kaçınılmazdır (Işık ve Acar, 2003: 120, 121).

3.1.1.3. Kentleşme

Tanımlarında nüfus artışı, göç, sektörel değişme ve siyasi eğilimlerin yeniden tanımlanması gibi etkenlere vurgu yapan Keleş'e (2012) göre kentleşme, "sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci"dir (Keleş, 2012: 31). Tanımdan hareketle kentleşme kavramının zaman içerisinde bir değişimi anlattığı vurgulanabilir. Kentleşme süreciyle kast edilen belirli bir bölgede ya da ülkede yine belirli bir zaman dilimi içerisinde kent olarak ifade edilen yerleşelerde meydana gelen artıştır (Keleş, 2012: 31). Ancak sadece kentleşmeyi salt bir nüfus birikim süreci olarak değerlendirmek ve kavramın sadece niceliksel yönüne vurgu yapmak da bir o kadar yanlıştır. Kentleşmeyle sadece nüfus birikimi değil, aynı zamanda nüfusun, çalışma yaşamının, ekonomik etkinliklerin ve siyasal faaliyetlerin yapısal özelliklerinde meydana gelen nitelik merkezli değişimlerde vurgulanmaktadır (Ören, 2014: 98-101). Dolayısıyla bir iş bulma ya da daha konforlu bir hayat sürme düşüncesiyle kentlere gelen vasıf düzeyi düşük tarım işçilerinin büyük bir kısmı yetenekleri ve donanımları yetersiz ve eğitimsiz olduklarından işgücü piyasalarında iş bulamamakta ve kayıt dışı çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu yönüyle kentleşme, kayıt dışı istihdama neden olan başka bir nedendir (Bülbul, 2012: 380).

3.1.1.4. Çocuk İşçiliği

2003 tarih 4857 sayılı İş Kanunu'na göre 15 yaşının altındaki bireyler çocuk olarak tanımlanmaktadır. Kanuna göre çocuk işçilerin istihdamı da yasaktır. Fakat yasa dışı olmasına rağmen gelir düzeyi düşük ailelerin çocuklarının mecburi olarak işgücü piyasasında çalıştıkları da bilinmektedir. Bu durum kayıt dışı istihdamı arttırmaktadır (Bülbul, 2012: 380).

3.1.1.5. Yabancı İşçilerin İstihdamı

Kayıt dışı istihdama neden olan bir diğer sosyal neden işgücü piyasalarında yabancı işçilerin istihdam edilmeleridir. 2011 yılı Mart ayından bu yana Suriye'de yaşanan istikrarsızlık, iç savaş, ekonomik sıkıntılar nedeniyle Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan 3 milyon Suriyelinin ülke işgücü piyasasında yaşadıkları bunun en somut örneğidir (Yüksel, 2015: 403-411).

3.1.2. Ekonomik Nedenler

Kayıt dışı istihdamın ekonomik nedenleri vergilerin ve ücretlerin yüksekliği, işgücü piyasasının yapısı, sosyal güvenlik primlerinin yüksekliği başlıkları altında incelenecektir (Schneider, 2009: 1085).

3.1.2.1. Vergilerin ve Ücretlerin Yüksekliği

Bir ekonominin en önemli gelir kaynaklarını vergiler (doğrudan-dolaylı), vergi dışı gelirler ve fonlar (işsizlik sigorta fonu, sosyal güvenlik fonu, ücret garanti fonu, zorunlu bireysel emeklilik sistemi fonu) oluşturmaktadır. Vergilerin yüksekliği işverenin maliyetlerini arttırırken ve maksimize ederken esas önceliği olan kâr maksimizasyonunu

azaltmaktadır. Hâlbuki işveren göre kâr maksimize edilmeli, maliyetler ise minimize edilmelidir. Kârı maksimize, maliyetleri ise minimize edecek en etkili enstrümanlar ise vergiler ve ücretlerin düşürülmesidir. Vergilerin ve ücret gelirlerinin yüksek olduğu bir ekonomide işveren, GSMH'nin hesaplanmasında kullanılan verilerin eksik ya da yanlış beyan edilmesi şeklinde açıklanan vergi kaçırmaya veya kayıt dışı işçi çalıştırmaya odaklanmaktadır (Tanzi, 1999: 344; Bhattacharyya, 1999: 351). Nitekim kayıt dışı istihdamın bir hayli fazla olduğu ülkelerde kayıt dışı istihdamın nedenlerini tespit etmeye yönelik olarak yapılan araştırmalar da bu durumu teyit eder niteliktedir (Bkz. Tablo 2 ve Schneider, 2009: 1085).

3.1.2.2. Sosyal Güvenlik Primlerinin Yüksekliği

Kayıt dışı istihdama neden olan ekonomik nedenlerden bir diğeri de sosyal güvenlik primlerinin yüksekliğidir. Prim, ileride ortaya çıkma ihtimali yüksek sosyal, ekonomik ve fizyolojik risklere karşı bireyi ve toplumu korumayı amaçlayan ve kaynakta yapılan kesintilere denir. Primli sosyal güvenlik sistemi, sigortalıların gelirlerine göre sisteme ödemesi gereken parasal tutarı ya da sigortalıların gelirlerinden kaynakta yapılan kesintiyi ifade etmektedir. Primli sosyal güvenlik sisteminin temel özelliği sigortalılarınca ödenen prime dayalı olmasıdır. Bu nedenle sosyal güvenlik sistemi geleneksel olarak bir "yardımlaşma sandığı", modern anlamda ise bir "fon" olarak nitelendirilebilir. Söz konusu sisteme kayıtlı bireyler, kâr ve risk ortak olmak kaydıyla sisteme periyodik olarak prim ödemek suretiyle ileride karşılığa ihtimalleri yüksek sosyal risklere ve bunların ekonomik sonuçlarına karşı önlem almayı amaçlamaktadırlar. İşçi sınıfının yanı sıra işveren de sisteme prim ödemektedir. Diğer taraftan sisteme zaman zaman devlet tarafından yapılan yardımlar da sistemin işlerliği ve sürdürülebilirliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, işsizlik sigortasının finansmanına işçi %1, işveren %2 prim öderken devlet de %1 oranında prim desteği sağlamaktadır. Ayrıca kısa vadeli sigorta kollarının tüm primleri işveren tarafından ödenmektedir (Yüksel, 2016: 53). Sosyal güvenlik primlerinin yüksekliği de işverenin maliyetlerini arttırmakta; kayıt dışı istihdamın oluşumuna zemin hazırlamaktadır (Bkz. Tablo 2 ve Schneider, 2009: 1085).

3.1.2.3. Politik Nedenler

Devleti yöneten hükümetlerin çıkardıkları yasalar ve aldıkları politik inisiyatifler kayıt dışı ekonominin artmasında ya da azalmasında etkili olmaktadır. İşverene yönelik denetimlerin sıklaştırılması, işverenden alınan vergilerin ve işverene sağlanan teşviklerin arttırılması ve kayıt dışılığın önlenmesi amacıyla yasal düzenlemelerin yapılması siyasi iktidarların alabilecekleri önlemlerden sadece bir kaçıdır. Fakat söz konusu bu önlemlerin alınması özellikle sermaye birikiminin olmadığı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde işverenin maliyetlerini arttıracak, maliyetleri artan işveren ise daha az işçi çalıştırmayı tercih edecektir. O bakımdan siyasi iktidarların aldıkları ekonomik, politik ve yasal inisiyatifler ve tedbirler kayıt dışılığın ivme kazanmasında etkili olmaktadır. O nedenle siyasi iktidarların kayıt dışılıkla ilgili düzenlemeleri sorunun her iki yönünü dikkate almak suretiyle gerçekleştirilmelidir (Bülbul, 2012: 383).

4. Film Analizi

Çalışmanın bu bölümünde filmin konusundan hareketle filmde çalışma yaşamına ilişkin kullanılan verilere yer verilecek ve balık kılçığı tekniği çerçevesinde Almanya'da çalışan Türk işçilerinin kayıt dışı istihdamına ve nedenlerine ilişkin tespitlerde

bulunulacaktır. Ayrıca filmin içeriği dikkate alınmak suretiyle sosyal sorunların önemli bir boyutunu oluşturan kayıt dışı istihdamın çözümüne ilişkin bilgilere de yer verilecektir.

4.1. Filmin Konusu ve Öyküsü

Gurbetçi Şaban filmi yasal olarak 1961 senesinde Almanya ile yapılan İşgücü Alımı Antlaşması'na bağlı olarak gerçekleşen ve Almanya'ya göç konusunu işleyen Türk sinemasının önemli yapıtlarından bir tanesidir. 1985 yılında çekilen filmin yönetmeni Kartal Tibet, senaristi Osman F. Seden ve Halit Akçatepe, yapımcısı ise Memduh Ün'dür. Filmin başrol oyuncularını ise Kemal Sunal ve Müge Akyamaç'tır (<http://www.sinematurk.com/film/3503-gurbetci-saban>, 10.05.2017). Filmin ilk karesinde terminal ve ulaşım aracı olarak kullanılan otobüsün yer alması filmin diğer bölümlerinin göçle ilgili olacağı konusunda ipuçları vermektedir. Filmde Şaban tiplemesini canlandıran Kemal Sunal, çalışıp mark milyoneri olmak amacıyla Almanya'nın yolunu tutmuştur. Yolculuk esnasında ismini bilmediği bir kızla tanışır. Fakat konuşma fırsatı bulamaz. Köln'e geldiğinde amcaoğlunun oturduğu Heim'a gider ve otobüste gördüğü kızla orada da karşılaşır. Aslında kader, Şaban ile Bahar'ın yollarını Almanya'da keşiştirmiştir. Akşam yemek esnasında Şaban'ın amcaoğlu Almanya'da iş bulmanın özellikle çalışma ve oturma izni olmayanlar için oldukça zor olduğundan bahseder. Fakat tüm bunlara rağmen Şaban, inancını kaybetmez ve iş aramaya koyulur. Birkaç başarısız girişimden sonra Şaban, bir gün parkta otururken bir Alman'la tanışır. Kendini Alman'a "Aç Türk." (22:15) olarak takdim eder ve işe ihtiyacı olduğunu vurgular. Alman, komisyon karşılığında O'na iş bulacağını garanti eder. Şaban komisyonu verir ve tanıştığı Alman'la fabrikaya kadar gider. Fabrika girişinde Türk işçiler çalışıyordu. Şaban'ı görünce "Fritz her zamanki gibi bir Türk işçisi yakalamış. E yandı zavallı. Garanti çalışma izni yoktur. Sürünecek..." (24:19) şeklindeki ifadeleriyle kendileri de kaçak olarak çalışan Türk işçileri kaçak çalışmanın Şaban'a bedelinin ağır olacağını ifade ederler. Bu söylemden de anlaşıldığı üzere Şaban'ın parkta tanıştığı kişinin adı Fritz'dir. Fritz Alman işverenlere kaçak ve dolayısıyla ucuz Türk işgücü bulan ve karşılığında para alan bir işçi simsidir. Aslında Türk işçilerinin bu söylemleri, filmin sonraki bölümlerinde Şaban'ın kaçak yani kayıt dışı çalışması dolayısıyla başına geleceklerle ilgili bilgi vermektedir. İşe başlamadan hemen önce patronu Hans tarafından Şaban'ın pasaportuna el konulur ve işten ayrılmak istemesi durumunda polise ihbar edilmekle tehdit edilir. Nitekim günde 8 saat çalışmasının karşılığında haftalık olarak alacağı 150 markı duyan Şaban, işinden ayrılmak ister. Ancak Fritz tarafından polise ihbar edilmekle tehdit edilir. Bir taraftan pasaportuna el konulan diğer taraftan sefalet ücretine mahkum edilen Şaban, "Ben şimdi var bu işleri yapmak. Ama elbet bir gün. Acısını almak sizden. Allah büyüktür. Gün doğmadan neler doğar." (28:39) diyerek tepki gösterir. Artık Şaban da diğer Türk işçileri gibi Almanlara ait fabrikalarda kayıt dışı ve bağımlı çalışan bir Türk işçidir. Türk işçiler fabrikada makineyle özdeşleştirilmiş, hatta makinenin bir parçası haline getirilmiştir. Özellikle Türk işçilerin insan oldukları unutulmuş sürekli çabuk olmaları söylenmekte, ayrımcılığı maruz kalmakta, hakaret edilmekte, aşağılanmakta ve aldıkları üç kuruşta usta başı tarafından kesilmektedir.

Alman Ustabaşı: Çabuk. Çabuk, schnell, schnell. Tembel Türk. Schnell. Schnell. (24:43)

Hans (Patron): Nasıl Türkler iyi çalışıyorlar mı (Patron) (24:56)

Alman Ustabaşı: Nefes almak yok. Canlar çıkıyor. (24:58)

Hans (Patron): Çıksın, iş görsünler. Şunlara bak, şunlara bak. Nasıl da dalga geçiyorlar! Ben şimdi gösteririm onlara. İki yövmiyelerini kestim. (25:01)

Alman Ustabaşı: Ja. İki yövmiyeler kesilecek. İki yevmiyeler kesildi. Pis Türkler. (25:12)

Fabrikada kayıt dışı çalışmaya başlayan Şaban, kısa süre içerisinde Almanya'da kaçak bir işçi olmanın ne demek olduğunu anlar. Nitekim fabrikada çalışma şartları oldukça ağırdır. Yemekler kötüdür. Bozuk yemekler nedeniyle her gün bir işçi zehirlenmektedir. Alman işverenler çalışan işçilerin tepki göstermelerini engellemek için onları Almanya'dan attırmakla tehdit etmektedirler. İşverenler çalışanların bilgisizliklerinden, vasıf düzeylerinin düşüklüklerinden ve kayıt dışı çalışmalarından faydalanmaktadırlar. Fabrikada çalışanların geneline bakıldığında mavi yakalı ve eğitim düzeyi düşük sanayi işçileri olduğu anlaşılmaktadır. Şaban, her şeye rağmen fabrikanın genel düzenine uymakta ve yapılanlara sabretmektedir. Aynı fabrikada çalışan diğer Türk işçilerine de bu düzenin böyle gitmeyeceğini ve evvel Allah bir çare bulacaklarını salık vermekte ve onları motive etmeye çalışmaktadır.

Ağır çalışma koşullarına ve aşağılanmaya dayanamayan Şaban, resti çeker ve fabrikadan ayrılır. Çıkışta Fritz'in bir polisle konuştuğunu görür ve kendisini ihbar ettiğini düşünür. Polisten kaçmaya başlar ancak polis O'nu yakalar ve Şaban bayılır. Gözünü açtığı anda kendisini bakanlıkta bulur. Yanında Bahar vardır. Çocuk parasını zamanında almaya gelmediği için bakanlık yetkililerince fırçalanır. Olanlara anlam veremez ve Bahar, Şaban'a her şeyi anlatır. Şaban, artık Hatice teyzenin ölen oğlu Şaban'ın yerine çocuk parası almaya başlar. Hatta daha fazla çocuk parası alabilmek için memleketine gider ve baba adı Şaban ve soyadı Yıldız olan tüm çocukların resmi belgelerini Alman Bakanlığı'na teslim eder. Bu arada Bahar, Şaban'a hem oturma hem de çalışma izni almıştır. Şaban'la Bahar'ın samimiyetleri her geçen gün ilerlemektedir. En sonunda evlenmeye karar verirler. Evlendikten sonra Şaban, işverene bağımlı olarak çalışmanın kendisini bir yere taşımayacağını anlar ve bir iş kurması gerektiğini düşünür. Hollanda'dan bir inek olarak süt işine girer. Zamanla işlerini ve sermayesini büyütür. Hatta borç batağına saplanan ve eski patronu olan Hans'ın elinden fabrikasını bile alır. Neticede aklını ve zekâsını kullanarak sıradan bir işçi olarak geldiği Almanya'da büyük bir sermayeye sahibi işverene dönüşür.

4.2. Veri Analizi

Filmde söylev analizi yöntemiyle göç ve çalışma yaşamına ilişkin bazı kavramlar tespit edilmiştir. Göç ve çalışma yaşamına ilişkin olarak 10 farklı kavram tespit edilmiştir. Söz konusu bu kavramlar pasaport, Köln, München, Otobüs, Mola, Şoför, Muavin, Firma, Almanya, Türkiye, iş, işçi, fabrika, yövmiye/yevmiye, saat, para, izin/izni/urlaub, mark ve usta şeklindedir. Tespit edilen kavramlar göç ve çalışma yaşamına ilişkin olmaları yönüyle kategorize edilmiştir. Bunlardan pasaport, Köln, München, Otobüs, Mola, Şoför, Muavin, Firma, Almanya, Türkiye kavramları göçle ilişkilendirilirken iş, işçi, fabrika, yövmiye/yevmiye, saat, para, izin/izni/urlaub, mark ve usta kavramları ise çalışma yaşamıyla özdeşleştirilmiştir.

Tablo 4. Göçe İlişkin Kavramlar

Kavramlar	N
Pasaport	8
Köln	2
Münich	1
Otobüs	2
Mola	1
Şoför	1
Muavin	1
Firma	1
Almanya	25
Türk(eye)	36
TOPLAM	100

Göçe ilişkin kavramlar 8'i pasaport, 2'si Köln, 1'i Münich, 2'si otobüs, 1'i mola, 1'i şoför, 1'i muavin, 1'i firma, 25'i Almanya, 36'sı Türk(eye) olarak dağılmaktadır. Göçe ilişkin olarak filmde en fazla kullanılan kavram "Türk(eye)"; en az kullanılan kavramlar ise "Münich", "mola", "şoför", "muavin", firma"dır. Dolayısıyla Türk(eye)'nin en fazla kullanılan kavram olması göçün yönüne (Türkiye'den Almanya'ya) ve kaynağına ilişkin bilgiler vermektedir. Aynı zamanda filmin genelinde Türk toplumu ile Alman toplumu kıyaslanmakta, Türk toplumu yüceltilirken Alman toplumu eleştirilmekte ve aşağılanmaktadır. Örneğin, filmde Şaban'ın kayıt dışı çalışması nedeniyle Hans ve Fritz tarafından polise ihbar edilmekle tehdit edilmeleri ve Bahar'la birlikte hafta sonu Hans'ın ev temizliğini yapmaya zorlanmaları karşısında Şaban'ın kurduğu cümleler ve kullandığı kavramlar bunu teyit eder niteliktedir (Tablo 4).

Şaban: *Bi de bize barbar derler. Bunlar barbarın padişahı be! (50:44)*

Fritz: *Yok barbarlık, biz de para çok. Kuvvetli olmak biz. Siz olmak zayıf! (50:49)*

Şaban: *Para da sizde alçaklıkta. (50:56)*

Buna ilaveten filmin genelinde Almanların domuz ve köpek gibi hayvanlarla ilişkilendirilmeleri, gavur kavramının kullanılması ve fabrikanın %51 hissesini alan Şaban'ın Almanları temizlik kontrolüne tabii tutması filmde Türkçülük lehine olumlu bir milliyetçilik anlayışının baskın bir biçimde var olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Ne bittesi ulan bit, bit. Pis herif. Bir haftalık yövmiyeni kesiyorum. Zevksiz herif daha giyinmesini bilmiyor. Bu elbiseye bu kravat gider mi? Görgüsüz. Altı günlük yövmiyen kesildi. Uzat ellerini. Leş gibi tırnakların. Bu yaşta yakışıyo mu bu pislik sana? Domuz yiye yiye leş gibi kokuyosunuz hepiniz. Sen gel buraya...(81:21)

Ulan gavur işin içinde para oldu mu nasıl köpeklaşıyorsun. Ja, Ja. (74:48)

Filmin muhtelif yerlerinde iş bulmak amacıyla Almanya'ya yapılan göç sosyolojik bir olgu olmanın ötesinde Türklerle Almanlar arasındaki rekabeti ve çekişmeyi konu edinen bir realiteye dönüşmüştür. Örneğin, Şaban'ın kendi işini kurmak amacıyla inek satın aldığı Hollanda'dan dönüşü sırasında söylediği "El ele verip Almanları alt edicez ortak!"(66:00) sözü Türklerin Almanya'da var olmalarının ancak Almanlarla mücadele ederek mümkün olacağını vurgulamaktadır.

Tablo 5. Çalışma Yaşamına İlişkin Kavramlar

Kavramlar	N
İş	55
Çalışma	21
İşçi	6
Fabrika	8
Yövmiye/Yevmiye	7
Saat	5
Para	35
İzin/İzni/Urlaub	19
Mark	29
Usta	3
TOPLAM	100

Çalışma yaşamına ilişkin kavramlar 55'i iş, 6'sı işçi, 8'i fabrika, 7'si yövmiye/yevmiye, 5'i saat, 35'i para, 19'u izin/izni/urlaub, 29'u mark, 3'ü usta olarak dağılmaktadır. Çalışma yaşamına ilişkin olarak en fazla kullanılan kavram "iş" iken; en az kullanılan kavram ise "usta"dır. Dolayısıyla Türklerin Almanya'ya göçünün esas sebebinin ekonomik nedenlerden kaynaklandığını, kısacası iş bulmak amacıyla gerçekleştiği vurgulanabilir. Bu bağlamda filmde göçün en önemli itici unsuru işsizlik, iletici unsuru göçün gerçekleşmesine olanak sağlayan ve filmin de ilk karesi olma özelliği taşıyan ulaşım araçları (otobüs), çekici unsuru ise hedef ülke Almanya'da istihdam olanaklarının daha iyi olmasıdır (Tablo 5). Nitekim filmde sıklıkla tekrarlanan iş kavramına ilişkin 37 farklı sahne tespit edilmiştir. Heim (1. Sahne), Metro (2. Sahne), Heim (3. Sahne), Heim (4. Sahne), Park (5. Sahne), Hans'ın Fabrikası (6. Sahne), Hans'ın Fabrikası (7. Sahne), Hans'ın Fabrikası (8. Sahne), Park (9. Sahne), Hans'ın Fabrikası (10. Sahne), Hans'ın Fabrikası (11. Sahne), Hans'ın Fabrikası (12. Sahne), Bakanlık (13. Sahne), ABC Bank (14. Sahne), Hans'ın Fabrikası (15. Sahne), Kafe (16. Sahne), Bahar'ın Çalıştığı Fabrika (17. Sahne), Hans'ın Fabrikası (18. Sahne), Hans'ın Fabrikası (19. Sahne), Otobüs Terminali (20. Sahne), Otobüs Terminali (21. Sahne), Kule (22. Sahne), ABC Bank (23. Sahne), Bahar'ın Çalıştığı Fabrika (24. Sahne), Hollanda Dönüşü (25. Sahne), Motosiklette Süt Satışı (26. Sahne), Minibüste Süt Satışı (27. Sahne), Hayvan Çiftliği (28. Sahne), Şaban'ın Et Fabrikası (29. Sahne), ABC Bank (30. Sahne), Hans'ın Fabrikası (31. Sahne), Şaban'ın Evi (32. Sahne), Hans'ın Fabrikası (33. Sahne), Yemekhane (34. Sahne), Şaban'ın Evi (35. Sahne), Hans'ın Fabrikası (36. Sahne), Hans'ın Fabrikası (37. Sahne) olarak dağılmaktadır (Tablo 6).

Tablo 6. İşe İlişkin Sahneler

Sahne	Yer	Olay	Filmde Kullanılan İfade
1. Sahne	Heim	Almanya'da iş bulabilmek çalışma izninin olmasına bağlıdır.	Şaban: Yani turist pasaportuyla geldik diye iş bulamayacak mıyız Almanya'da? (08:25)
2. Sahne	Metro	Şaban'ın adres sorması üzerine Metro'daki Türkler iş bulmanın ancak çalışma ve oturma izni yoluyla mümkün olacağını söylerler.	Metro'daki Türk: Türk gördüler mi hemen oturma izni sorarlar. Senin oturma iznin var mı arkadaş? [...] Yoksa, yandın! (12:24)
3. Sahne	Heim	Bahar Şaban'a iş bulup bulamadığını sorar. Şaban'da bulamadığını ama yarın garanti bulacağını ifade eder.	Bahar: Sen iş bulabildin mi? (16:41) Şaban: Bugün bulamadım ama yarına garanti. (16:43)
4. Sahne	Heim	Heim'ı polis basar ve Şaban çalışma izni olmadığı saklanmak zorunda kalır.	Nuri'nin Annesi: Seni görmesinler, koş, saklan; çalışma iznin yok. (19:50)
5. Sahne	Park	Şaban, Park'ta Fritz'le tanışır. Fritz bir işçi simsarıdır.	Şaban: Yaw herif tutturdu Urfalı diye! Urfalı değil, Malatyalıyım. İş arıyorum. İş. (22:38)
6. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Fritz, Şaban'ı Hans'ın fabrikasına götürür.	Fabrikanın Girişinde Çalışan Türkler: Fritz her zamanki gibi bir Türk işçisi yakalamış. E yandı zavallı. Garanti çalışma izni yoktur. Sürünecek. (24:19)
7. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Almanlar Türkleri nefes aldirmeden çalıştırmaktadırlar.	Hans: Nasıl Türkler iyi çalışıyorlar mı? (24:56) Alman Usta Baş: Nefes almak yok. Canlar çıkıyor. (24:58)
8. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Şaban, Hans'ın pasaportunu almak istemesi üzerine tereddüt yaşamaktadır.	Şaban: Yaw kaç para alacam, ne iş yapacam? Söylesene! (27:57)
9. Sahne	Park	Şaban'la Bahar parkta buluşur ve işle ilgili konuşurlar.	Şaban: Sana eninde sonunda bir iş bulucam demiştim. Marklarda bir yandan birikecek. Sonra çok parlak bir fikrim var. Seninle [...] Helal çalıştıkta kazandık bu sandiviçi. Helal helal canım. (29:45)
10. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Fritz Şaban'ı Hans'ın evine ayak işlerini yapmak için götürür.	Fritz: Var sana başka iş, çok para. (31:02)
11. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Şaban, Alman Ustabaşı ile tartışır ve çalışmak istemediğini söyler.	Şaban: Gitmiyorum. Çalışmıyorum. (35:54)
12. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Şaban, fabrikadan çıkarken Fritz'in bir polis ile konuştuğunu görür.	Şaban: Şaban mı, vay iki yüzlü herif. Hemen ihbar etti beni! Eyvaah. Kaçalım. (36:17)
13. Sahne	Bakanlık	Polisler Şaban'ı yakalar ve bayılır. Gözünü açtığı anda Bakanlıktadır.	Şaban: Günde 16 saat senin baban mı çalışıyor? (37:48)

14. Sahne	ABC Bank	Hans, rulette para kaybetmekte ve işini büyütüyor gibi görünerek okul arkadaşı olan ABC Bank Genel Müdürü'nden kredi almaktadır.	Hans: Ah şey, İşimi büyütüyorum. Anlarsınız ya! (42:32) Banka Genel Müdürü: E kaçak Türk işçilerini bedava çalıştırarak tabi iş büyür. Size 100 bin mark daha kredi! (42:36)
15. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Alman Ustabaşı fabrikada Türkçe "çalışmak" anlamında kullanılan "arbeiten" tehdidi savurur.	Alman Usta Başı: Arbeiten Schnell! Arbeiten. (45:37)
16. Sahne	Kafe	Şaban, Bahar'a evlenme teklif eder ve fabrikaya gelmesini ister.	Şaban: Sen yarın paydosta benim fabrikanın oraya gel. (46:35)
17. Sahne	Bahar'ın Çalıştığı Fabrika	Bu sahne Bahar'ın çalıştığı fabrikaya aittir. Bahar'ın arkadaşları Şaban'ın teklifine Bahar'ın ne yanıt verdiğini merak ederler.	Bahar'ın Arkadaşları: Evet diyecemisin? Hadi söylesene! (47:33)
18. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Fritz, şantajla Şaban ve Bahar'ı Hans'ın evinde temizlik yapmaya zorlar.	Fritz: Yeni hizmetçi bulana kadar Cumartesi Pazar günler senin kız var patronun yanında çalışmak! (49:59)
19. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Şaban, memlekete gitmek için Hans'dan pasaportunu ister fakat Hans vermek istemeyince Şaban'da O'nu tehdit eder.	Şaban: Ya verirsin pasaportumu ya da senin Türk işçilerini kaçak çalıştırdığını ihbar ederim. Tamam mı çorbacı? (55:13)
20. Sahne	Otobüs Terminali	Bahar Şaban'ı yolcu etmek için terminale gelir ve dönene kadar O'na çalışma izni çıkarttıracağını söyler.	Bahar: Sen dönene kadar çalışma iznini çıkartmaya çalışıcam. (55:49) Şaban: Aman ha o iş çok önemli! (55:52)
21. Sahne	Otobüs Terminali	Şaban, memleketten döner ve Bahar, Şaban'ı terminalde karşılar.	Bahar: Ben de sana hem oturma hem de çalışma izni çıkardım. (60:17)
22. Sahne	Kule	Şaban ve Bahar Kule'de buluşurlar ve Almanya'da yapacakları işe ilişkin sohbet ederler.	Şaban: Sermaye biriktirip büyük işler yapacam. (61:23) Bahar: Nasıl yani? (61:27) Şaban: Ooo, öyle bir iş kuracağız ki 2 seneye kalmaz kralı olacam buranın. (61:28)
23. Sahne	ABC Bank	Hans, ABC Bank'tan işini büyütme bahanesiyle tekrar kredi almak ister.	Banka Genel Müdürü: Bundan önceki borçlarınızı ödemeniz Herr Zamzemburg. Şimdi tekrar 50 bin mark istiyorsunuz. (62:15) Hans: İşimi çok büyütüyorum Karl. Biz senle eski arkadaşız, anlarsın ya? Hi? (62:22)
24. Sahne	Bahar'ın Çalıştığı Fabrika	Şaban, biriktirdiği parasıyla bir iş kurmak ister ve Bahar'la paylaşır.	Şaban: Öyle bir iş kurmalıyım ki, inek gibi sağlamlıyım bu Alman milletini! İnek gibi. İnek. İnek. Hah. İnek. (63:43)

25. Sahne	Hollanda Dönüşü	Şaban, Hollanda'dan satın aldığı inekle Almanları alt edeceğini düşünmektedir. İneğe de "ortak" demektedir.	Şaban: El ele verip Almanları alt edicez ortak! (66:00)
26. Sahne	Motosiklette Süt Satışı	Şaban motosiklette süt satmağa başlar.	Müşteri: Danke. Es ist banana. (68:23) Şaban: Süt, süt. (68:24)
27. Sahne	Minibüste Süt Satışı	Şaban işleri büyütür. Minibüs alır ve onunla süt satmaya başlar. Firmasının ismi Şaban Milch'dir. Şaban artık paraları bankaya çuvala getiriyordur. Çok para kazanmaya başlar.	[...]
28. Sahne	Hayvan Çiftliği	Şaban işleri daha da büyütür ve çiftlik satın alır.	[...]
29. Sahne	Şaban'ın Et Fabrikası	Şaban en sonunda et fabrikası açar.	Şaban: Bu mezbahayı açmakla çok iyi ettim. Sütten kesilen inekleri ben kesiyorum. Paralar çukka bankaya. (72:26)
30. Sahne	ABC Bank	Banka Genel Müdürü Hans'ın çektiği kredileri işinde kullanmadığını tespit etmiştir.	Banka Genel Müdürü: Bankamızdan aldığın krediyi işinde kullanmadığını öğrendik. (73:06)
31. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Hans krediyi geri ödemek için fabrikasının kantini kiraya verir.	Hans: Mahvolduk. Banka krediyi kesti. Borcunda hemen ödenmesi gerekiyor. İlk taksit bu hafta içinde ödenmeli. Nerden para bulucuz. (73:34) Erika: Aklıma bişiy geliyor. (73:42) Hans: Nedir? (73:44) Erika: Kantini kiraya verseniz. (73:45)
32. Sahne	Şaban'ın Evi	Şaban gazetede Hans'ın verdiği ilanı görür ve hemen aklına bir fikir gelir.	Şaban: İşe bak yaw. Bizim Hans kantini kiraya veriyor. (73:53) Bahar: İşleri bozuldu galiba. (73:57) Şaban: Her halde. O kadar kumar oynarsa sonunda böyle olur. (73:58)
33. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Şaban, çantasında parasıyla Hans'ın kantinini kiralamak için fabrikaya gelir.	Hans: Ben her zaman söylerim. Türkleri çok severim. Buyrun oturun şöyle. Herr Şaban. Sigara. Buyrun için. (74:32) Şaban: Yoo içmem. Biz sadede gelelim. Ben var senin kantin kiralamak. (74:40)

---

34. Sahne	Yemekhane	Şaban yemekhaneyi kiralar ve işçilere çok lezzetli Türk yemekleri çıkarır. Yemekleri güzel ama pahalı bulan Hans'a da işçinin boğazından kesilmez diyerek çıkarır.	Şaban: İşçinin boğazından kesilmez. (75:55)
35. Sahne	Şaban'ın Evi	Hans Şaban'dan borç para ister ve Şaban'da iki misli ödemek kaydıyla borç para vermeyi kabul eder.	Şaban: Madem bu kadar sıkışık durumdasın. Sana borç vermiycez de kime verecez. (76:27)
36. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Şaban, Hans'a gerekli olan parayı verir ancak fabrikanın %51 hissesini ve Türk çalışanlara çalışma izni çıkarmasını ister.	Şaban: Fabrikanda çalışan Türk işçilerine çalışma izni çıkarıcağsın. (80:11)
37. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Şaban fabrikayı teftiş eder ve çalışmayan Almanlara kök söktürür.	Şaban: İştmedin mi? Hadi arbeiten! Tembel herif. (81:06) Alman Ustabaşı: Aber Şaban. (81:10) Şaban: Şaban değil, Herr Şaban (81:11). Yani Şaban Bey. Ne lan bu? (81:13)

İş'le ilgili 37 sahnenin 16'sı Hans'ın Fabrikasına, Bahar'ın Çalıştığı Fabrikaya ve Şaban'ın Et Fabrikasına, 3'ü Heima, 2'si Parka, 3'ü ABC Banka, 2'si Şaban'ın Evine, 2'si Otobüs Terminaline, 1'i Metroya, 1'i Bakanlık'a, 1'i Kafeye, 1'i Kuleye, 1'i Hollanda Dönüşüne, 1'i Motosiklette Süt Satışına, 1'i Minibüste Süt Satışına, 1'i Hayvan Çiftliğine, 1'i Yemekhaneye aittir. O açıdan çalışmanın genelinde işle ilgili sahnelerin ağırlıklı olduğu yer ücret karşılığında bir iş sözleşmesine dayalı olarak ve işverene bağımlı bir biçimde çalışan işçilerin bulunduğu fabrikadır. Buradan hareketle filmde fabrikanın doğrudan iş yaşamını temsil ettiği çıkarsaması yapılabilir (Tablo 6).

Filmde kayıt dışı istihdama ilişkin 19 sahne tespit edilmiştir. Filmde kayıt dışı istihdam vurgusu daha çok 'çalışma izni' kavramıyla vurgulanmıştır. Kayıt dışı istihdama ilişkin sahneler Heim (1. Sahne), Metro (2. Sahne), Hans'ın Fabrikası (3. Sahne), Hans'ın Fabrikası (4. Sahne), Hans'ın Fabrikası (5. Sahne), Hans'ın Fabrikası (6. Sahne), Hans'ın Fabrikası (7. Sahne), Hans'ın Fabrikası (8. Sahne), Park (9. Sahne), Hans'ın Fabrikası (10. Sahne), Hans'ın Fabrikası (11. Sahne), Hans'ın Fabrikası (12. Sahne), ABC Bank (13. Sahne), Hans'ın Fabrikası (14. Sahne), Hans'ın Fabrikası (15. Sahne), Hans'ın Fabrikası (16. Sahne), Otobüs Terminali (17. Sahne), Otobüs Terminali (18. Sahne), Hans'ın Fabrikası (19. Sahne) olarak dağılmaktadır (Tablo 7).

Tablo 7. Kayıt dışı İstihdama İlişkin Sahneler

Sahne	Yer	Olay	Filmde Kullanılan İfade
1. Sahne	Heim	Bahar çalışma izni olduğu için hemen işe başlamış fakat Şaban'ın çalışma izni olmadığından iş bulamamaktadır.	Bahar: Bak ben hemen işe başlıyorum. Çalışma iznim var. (08:36)
2. Sahne	Metro	Şaban'ın adres sorması üzerine Metro'daki Türkler iş bulmanın ancak çalışma ve oturma izni yoluyla mümkün olacağını söylerler.	Metro'daki Türk: Türk gördüler mi hemen oturma izni sorarlar. Senin oturma iznin var mı arkadaş? [...] Yoksa, yandın! (12:24)
3. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Fritz, parkta çalışma izni olmayan Şaban'la karşılaşır ve O'na çalışma izninin olup olmadığını sorar.	Fritz: Var sen çalışmak? (22:26) Şaban: Yok çalışmak! (22:28) Fritz: Himm. Urlaub? (22:30) Şaban: Yoo Urfalı değil; Malatyalıyım. (22:31) Fritz: Yani sen izinli? Urlaub! (22:34)
4. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Fritz, Şaban'ı Hans'ın fabrikasına götürür.	Fabrikanın Girişinde Çalışan Türkler: Fritz her zamanki gibi bir Türk işçisi yakalamış. E yandı zavallı. Garanti çalışma izni yoktur. Sürünecek. Hadi yürü. (24:19)
5. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Almanlar çalışma izinleri olmadıklarından dolayı Türkleri nefes aldirmeden çalıştırmaktadırlar.	Hans: Nasıl Türkler iyi çalışıyorlar mı? (24:56) Alman Usta Başı: Nefes almak yok. Canlar çıkıyor. (24:58)
6. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Hans'ın sekreteri Hans'a Fritz'in çalışma izni olmayan yeni bir Türk işçini getirdiğini söyler.	Hans'ın Sekreteri: [...] Fritz, yeni bir Türk getirmiş. Çalışma izni yokmuş. (26:42) Hans: Güzel, hemen gelsin. (26:47)
7. Sahne	Hans'ın Fabrikası		[...] Fabrikada çalışan Türk işçisi: Çalışma iznimiz yok ya. Almanya'dan attırırız diye istediklerini yaptırıyorlar bize. (29:19)
8. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Hans, fabrikada çalışan Türk işçilerini çalışma izinleri olmadıkları için tehditle, şantajla köle gibi çalıştırmaktadır.	Hans: Biliyorsun hiç birinin çalışma izni yok. Polise ihbar ederim. Almanya'dan atarlar seni diyorum. Sesleri çıkmıyor. (26:24)
9. Sahne	Park	Bahar, Şaban'a işinin rahat olup olmadığını sormakta, Şaban'da Bahar'ın üzülmemesi için O'na şaka yollu el ense yaptığını söylemektedir.	Bahar: İşin rahat mı? (30:23) Şaban: Rahat ne demek! En rahat. Patron önümde iki büküm. Ustabaşı benden korkuyor yerini alırım diye. Herkes benden çekiniyor. Ben de bir acayıplık mi var? Anlıycan sabahtan akşama kadar ense! (30:24)

10. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Şaban, çalışma izni olmadığından zaman zaman Hans'ın evinde de çalışmaktadır. Tam manasıyla bir sömürü düzeni söz konusudur.	Şaban: Napacakmış. (31:00) Fritz: Yok fazla konuşmak. Var sana başka iş, çok para. (31:01) Şaban: A bak o iyi. (31:05) Fritz: Çıkar iş gömlek. Gidiyor. (31:06) Senle beraber gitmek, patron ev. Sen çalışmak orda. (31:18)
11. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Şaban ve diğer Türk işçilere bozuk yemek yedirilmekte ve işçiler zehirlenmektedirler. Tüm bu yapılanların nedeni Türk işçilerin kayıt dışı çalışmalarıdır.	Türk İşçi: Allah kahretsin, bozuk yemekten zehirlendi! İlk defa mı oluyor sanıyorsun arkadaş? (35:42)
12. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Şaban, fabrikadan çıkarken Fritz'in bir polis ile konuştuğunu görür. Şaban kayıt dışı çalıştığı için Fritz'in kendisini ihbar ettiğini düşünür.	Şaban: Şaban mı, vay iki yüzü herif. Hemen ihbar etti beni! Eyvaah. Kaçalım. (36:17)
13. Sahne	ABC Bank	Hans, rulette para kaybetmekte ve işini büyütüyor gibi görünerek okul arkadaşı olan ABC Bank Genel Müdürü'nden kredi almaktadır. Banka müdürü Hans'a kaçak Türk işçilerini çalıştırmakla elbette iş büyür demektedir.	Hans: Ah şey, İşimi büyütüyorum. Anlarsınız ya! (42:33) Banka Genel Müdürü: E kaçak Türk işçilerini bedava çalıştırarak tabi iş büyür. Size 100 bin mark daha kredi! (42:36)
14. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Alman ustabaşı Türk işçileri köle gibi çalışmaya zorlamaktadır.	Alman Ustabaşı: Arbeiten Schnell! Arbeiten. Schnell Şaban, Schnell! (35:08)
15. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Fritz, Bahar'la Şaban'ı hafta sonları Hans'ın evinde çalışmalarını için tehdit etmektedir.	Fritz: Şaban, bu kız hemen gidip yapacak hizmetçilik. Eğer yapmıyacak, her Hans hemen polise telefon. Çalışma izni olmayan Türk işçileri Almanya'dan dışarı. (50:29)
16. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Şaban, memlekete gitmek için Hans'dan pasaportunu ister fakat Hans vermek istemeyince Şaban'da O'nu tehdit eder.	Şaban: Ya verirsin pasaportumu ya da senin Türk işçilerini kaçak çalıştırdığını ihbar ederim. Tamam mı çorbacı? (55:13)
17. Sahne	Otobüs Terminali	Bahar Şaban'ı yolcu etmek için terminale gelir ve dönene kadar O'na çalışma izni çıkartacağını söyler.	Bahar: Sen dönene kadar çalışma iznini çıkartmaya çalışıcam. (55:49) Şaban: Aman ha o iş çok önemli! (55:52)
18. Sahne	Otobüs Terminali	Şaban, memleketten döner ve Bahar, Şaban'ı terminalde karşılar. Bahar, çalışma izni çıkarttığını söyleyince Şaban çok sevinir.	Bahar: Ben de sana hem oturma hem de çalışma izni çıkardım. (60:17) Şaban: Oh be şimdi rahatladım. (60:21)

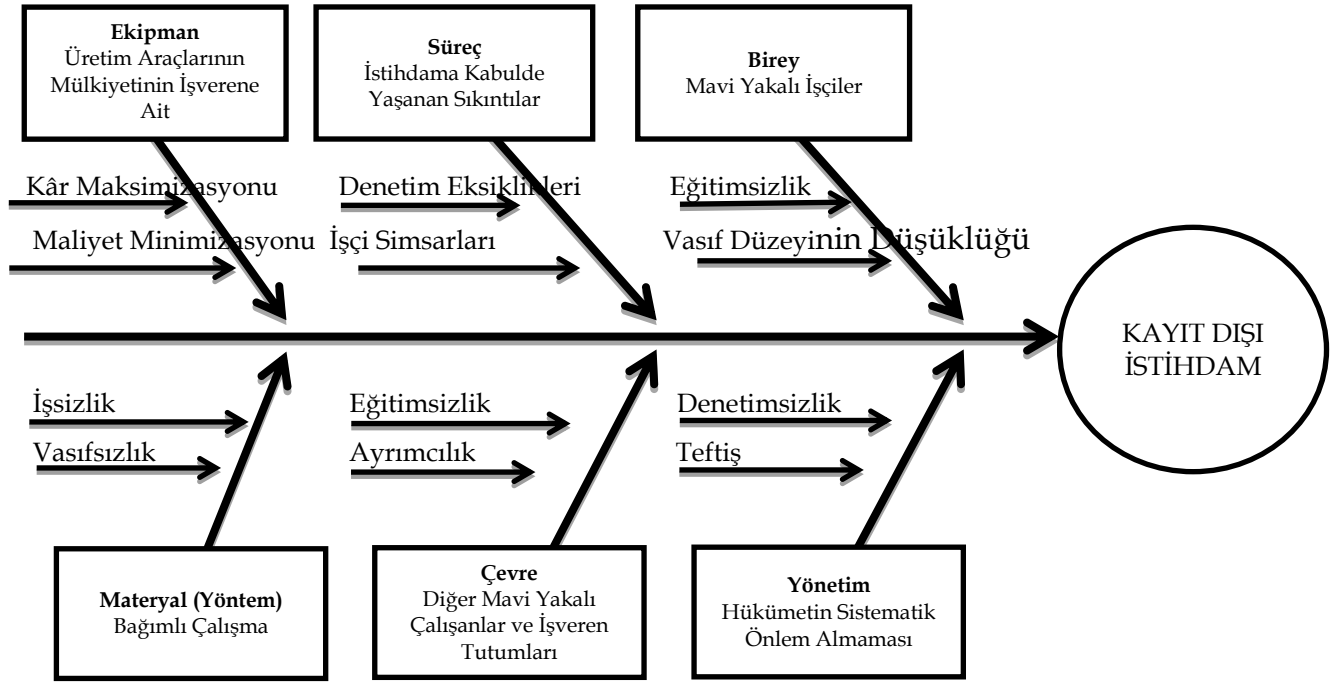
---

19. Sahne	Hans'ın Fabrikası	Şaban, Hans'a gerekli olan parayı verir ancak fabrikanın %51 hissesini ve Türk çalışanlara çalışma izni çıkarmasını ister.	Şaban: Fabrikanda çalışan Türk işçilerine çalışma izni çıkarıcağsın. (80:11) Hans: Şaban, ölürüm. Mahfolurum. (80:16) Şaban: Geber. Tamam mı, çıkaracak mısın? (80:19) Hans: Tamam. (80:23)
------------------	-------------------	--	--

Kayıt dışı istihdama ilişkin sahnelerin 13'ü Hans'ın fabrikasına, 2'si otobüs terminali, 1'i Heim, 1'i Metro, 1'i Park, 1'i ABC Bank olarak dağılmaktadır. İş kavramında olduğu gibi kayıt dışı istihdamı doğrudan sembolize eden bağımlı çalışmanın simgesi durumundaki fabrikadır. Buradan hareketle filmde fabrikanın doğrudan kayıt dışı istihdamı temsil ettiği çıkarsaması yapılabilir (Tablo 7). Kayıt dışı istihdama yönelik 19 sahnenin analizi yapıldığında Almanya'da Türk işçileri kayıt dışı çalışmaya sevk eden nedenler aşağıdaki şekilde gösterilmiştir. Genel olarak balık kılçığı tekniğinde bireyler (insan kaynağı), ekipman (üretim araçları), materyal (yöntem), çevre (sosyal hayat), yönetim (hükümet) ve süreç (analiz-sentez) olmak üzere bir problemin toplamda 6 temel nedeni bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda bu nedenlerin sayısının arttığı gözlenmektedir (Bose, 2012: 18). Bu bağlamda balık kılçığı tekniğinde geçerli olan değişkenler üzerinden filmde temel sorun kayıt dışı istihdam, nedenleri ise mavi yakalı işçiler (birey), istihdama kabulde yaşanan sıkıntılar (süreç), üretim araçlarının mülkiyetinin işverene ait olması (ekipman), hükümetin sistematik önlem almaması (yönetim), diğer mavi yakalı çalışanlar ve işveren tutumları (çevre) ve bağımlı çalışma (materyal) olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla filmde kayıt dışı istihdama neden olan 6 temel neden ve 12 farklı alt neden belirlenmiştir. Mavi yakalı işçiler (birey) temel nedeninin altında eğitimsizlik ve vasıf düzeyinin düşüklüğü, istihdama kabulde yaşanan sıkıntılar (süreç) temel nedeninin altında denetim eksiklikleri ve işçi simsarları, üretim araçlarının mülkiyetinin işverene ait olması (ekipman) temel nedeninin altında kâr maksimizasyonu ve maliyet minimizasyonu, hükümetin sistematik önlem almaması (yönetim) temel nedeninin altında denetimsizlik ve teftiş sorunları, diğer mavi yakalı çalışanlar ve işveren tutumları (çevre) temel nedeninin altında eğitimsizlik ve ayrımcılık ve bağımlı çalışma (materyal) temel nedeninin altında işsizlik ve vasıfsızlık yer almaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Balık Kılçığı Tekniği Üzerinden Kayıt dışı İstihdama ve Nedenlerine İlişkin Veriler

Şekil 2'den hareketle kayıt dışı istihdamın çalışma ilişkilerinin vazgeçilmezleri arasında yer alan işçi, işveren ve devlete yönelik yönleri bulunduğu savunulabilir. Nitekim kayıt dışı istihdama yol açan temel ve alt nedenler bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde bağımlı çalışmanın doğasında kayıt dışılığın var olduğu tespiti yapılabilir. Dolayısıyla işverenin kâr maksimizasyoncu ve maliyet minim�asyoncu anlayışına vurgu yapan bağımlı çalışma, kayıt dışılığın temel nedenlerinden bir tanesidir. Ayrıca balık kılçığı tekniği üzerinden kayıt dışı istihdama ve nedenlerine yönelik tespitlerin işçiye yönelik olanları dikkate alındığında işçinin eğitimsizliği ve vasıf düzeyinin düşüklüğü kayıt dışı istihdamın belirleyici faktörlerinden bir diğeri olarak göze çarpmaktadır. Son olarak devletin kayıt dışılıkla mücadelede yeterli önlemleri almaması, denetimsizlik ve teftiş noksanlıkları kayıt dışılığın devlet merkezli nedenleri içerisinde değerlendirilmelidir. İşçi, işveren ve devlet olmak üzere nedenleri 3 kategoride değerlendirilen kayıt dışılığın çözüm önerileri de bu 3 aktöre yönelik olmalıdır. İşçinin vasıf düzeylerinin artırılması, örgütlenme çabalarına yön verilmesi ve işverenin inisiyatiflerini sorgulayabilir hale getirilmesi işçi merkezli; sosyal diyalog faaliyetlerine ivme kazandırmak ve kurumsallaştırmak suretiyle işverenin kâr maksimizasyoncu ve maliyet minim�asyoncu anlayışının törpülenmesi işveren merkezli; denetim ve teftişlerin artırılması ve işverene yönelik teşvik yasalarının çıkarılması devlet merkezli önlemler arasında yer almaktadır (Şekil 2).

Sonuç

Bu çalışmada belirli bir problemin tespitinde ve probleme yönelik çözüm önerilerinin sunulmasında bir yöntem olarak kullanılan balık kılçığı tekniği yoluyla Türk Sineması'nda dış göçün sembol isimlerinden birisi haline gelen Gurbetçi Şaban filmi kayıt dışı istihdam ekseninde analiz edilmiştir. Literatürde Gurbetçi Şaban filminin genel itibariyle göç, uluslararası göç veya Almanya'ya göç ekseninde incelendiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu

çalışma Gurbetçi Şaban filmini sosyal politikanın ana sorunsallarından birisi olan kayıt dışı istihdam yönüyle incelemesi açısından bir ilk olma özelliği taşımaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrası kalkınma hızını arttırmak ve sanayileşme serüvenini hızlandırmak isteyen Almanya, dinamik ve genç bir nüfus kitlesine ihtiyaç duymuştur. 1961 yılında Türkiye ile Almanya arasında imzalanan İşgücü Alımı Antlaşması nedeniyle binlerce Türk işçisi iş bulmak amacıyla Almanya'nın yolunu tutmuştur. 1960-1965 dönemi Türk sinemasında toplumcu gerçekçilik temelinde sosyal sorunların beyaz perdeye aktarıldığı yıllardır. Nitekim Almanya'ya göç olgusu da 1960'dan itibaren Türk sinemasındaki yerini almıştır. Türk sinemasında Almanya'ya göç konusu "Almanya Acı Vatan", "Sarı Mercedes", "40 m² Almanya", "Berlin in Berlin", "Gurbetçi Şaban", "Duvara Karşı", "Dönüş" vb. onlarca filmin konusu haline gelmiştir. Bu çalışmada Türk işçilerinin Almanya'ya göç konusunu irdeleyen diğer çalışmalardan farklı olarak Gurbetçi Şaban filmi üzerinden Almanya'da çalışan Türk işçilerinin kayıtdışı istihdamının neden ve çözüm önerileri üzerinde durulacaktır. Çalışmanın sonucunda;

Göç ve çalışma yaşamına ilişkin olarak 10 farklı kavram tespit edilmiştir. Tespit edilen kavramlar göç ve çalışma yaşamına ilişkin olmaları yönüyle kategorize edilmiştir. Bunlardan pasaport, Köln, Münich, Otobüs, Mola, Şoför, Muavin, Firma, Almanya, Türkiye kavramları göçle ilişkilendirilirken iş, işçi, fabrika, yövmiye/yevmiye, saat, para, izin/izni/urlaub, mark ve usta kavramları ise çalışma yaşamıyla özdeşleştirilmiştir. Göçe ilişkin kavramlar 8'i pasaport, 2'si Köln, 1'i Münich, 2'si otobüs, 1'i mola, 1'i şoför, 1'i muavin, 1'i firma, 25'i Almanya, 36'sı Türk(iye) olarak dağılmaktadır. Göçe ilişkin olarak filmde en fazla kullanılan kavram Türk(iye); en az kullanılan kavramlar ise Münich, mola, şoför, muavin, firmadır. Dolayısıyla Türk(iye)'nin en fazla kullanılan kavram olması göçün yönüne (Türkiye'den Almanya'ya) ve kaynağına ilişkin bilgiler vermektedir. Çalışma yaşamına ilişkin kavramlar 55'i iş, 6'sı işçi, 8'i fabrika, 7'si yövmiye/yevmiye, 5'i saat, 35'i para, 19'u izin/izni/urlaub, 29'u mark, 3'ü usta olarak dağılmaktadır. Çalışma yaşamına ilişkin olarak en fazla kullanılan kavram "iş" iken; en az kullanılan kavram ise "usta"dır. Dolayısıyla Türklerin Almanya'ya göçünün esas sebebinin ekonomik nedenlerden kaynaklandığını, kısacası iş bulmak amacıyla gerçekleştiği vurgulanabilir (Tablo 4 ve Tablo 5).

Ayrıca çalışmada işe ilişkin 37; kayıt dışı istihdama ilişkin ise 19 farklı sahne tespit edilmiştir. İşe ilişkin sahneler Heim (1. Sahne), Metro (2. Sahne), Heim (3. Sahne), Heim (4. Sahne), Park (5. Sahne), Hans'ın Fabrikası (6. Sahne), Hans'ın Fabrikası (7. Sahne), Hans'ın Fabrikası (8. Sahne), Park (9. Sahne), Hans'ın Fabrikası (10. Sahne), Hans'ın Fabrikası (11. Sahne), Hans'ın Fabrikası (12. Sahne), Bakanlık (13. Sahne), ABC Bank (14. Sahne), Hans'ın Fabrikası (15. Sahne), Kafe (16. Sahne), Bahar'ın Çalıştığı Fabrika (17. Sahne), Hans'ın Fabrikası (18. Sahne), Hans'ın Fabrikası (19. Sahne), Otobüs Terminali (20. Sahne), Otobüs Terminali (21. Sahne), Kule (22. Sahne), ABC Bank (23. Sahne), Bahar'ın Çalıştığı Fabrika (24. Sahne), Hollanda Dönüşü (25. Sahne), Motosiklette Süt Satışı (26. Sahne), Minibüste Süt Satışı (27. Sahne), Hayvan Çiftliği (28. Sahne), Şaban'ın Et Fabrikası (29. Sahne), ABC Bank (30. Sahne), Hans'ın Fabrikası (31. Sahne), Şaban'ın Evi (32. Sahne), Hans'ın Fabrikası (33. Sahne), Yemekhane (34. Sahne), Şaban'ın Evi (35. Sahne), Hans'ın Fabrikası (36. Sahne), Hans'ın Fabrikası (37. Sahne) olarak dağılmaktadır (Tablo 6). Filmde kayıt dışı istihdama ilişkin 19 sahne tespit edilmiştir. Filmde kayıt dışı istihdam vurgusu daha çok 'çalışma izni' kavramıyla vurgulanmıştır. Kayıt dışı istihdama ilişkin sahneler Heim (1. Sahne), Metro (2. Sahne), Hans'ın Fabrikası (3. Sahne), Hans'ın Fabrikası (4. Sahne), Hans'ın Fabrikası (5.

Sahne), Hans'ın Fabrikası (6. Sahne), Hans'ın Fabrikası (7. Sahne), Hans'ın Fabrikası (8. Sahne), Park (9. Sahne), Hans'ın Fabrikası (10. Sahne), Hans'ın Fabrikası (11. Sahne), Hans'ın Fabrikası (12. Sahne), ABC Bank (13. Sahne), Hans'ın Fabrikası (14. Sahne), Hans'ın Fabrikası (15. Sahne), Hans'ın Fabrikası (16. Sahne), Otobüs Terminali (17. Sahne), Otobüs Terminali (18. Sahne), Hans'ın Fabrikası (19. Sahne) olarak dağılmaktadır (Tablo 7).

Çalışmada kayıt dışı istihdamın nedenlerine ilişkin 6 temel neden ve 12 alt neden bulunmuştur. Bu bağlamda balık kılçığı tekniğinde geçerli olan değişkenler üzerinden filmde temel sorun kayıt dışı istihdam, nedenleri ise mavi yakalı işçiler (birey), istihdama kabulde yaşanan sıkıntılar (süreç), üretim araçlarının mülkiyetinin işverene ait olması (ekipman), hükümetin sistematik önlem almaması (yönetim), diğer mavi yakalı çalışanlar ve işveren tutumları (çevre) ve bağımlı çalışma (materyal) olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla filmde kayıt dışı istihdama neden olan 6 temel neden ve 12 farklı alt neden belirlenmiştir. Mavi yakalı işçiler (birey) temel nedeninin altında eğitimsizlik ve vasıf düzeyinin düşüklüğü, istihdama kabulde yaşanan sıkıntılar (süreç) temel nedeninin altında denetim eksiklikleri ve işçi simsarları, üretim araçlarının mülkiyetinin işverene ait olması (ekipman) temel nedeninin altında kâr maksimizasyonu ve maliyet minimizasyonu, hükümetin sistematik önlem almaması (yönetim) temel nedeninin altında denetimsizlik ve teftiş sorunları, diğer mavi yakalı çalışanlar ve işveren tutumları (çevre) temel nedeninin altında eğitimsizlik ve ayrımcılık ve bağımlı çalışma (materyal) temel nedeninin altında işsizlik ve vasıfsızlık yer almaktadır (Şekil 2).

Balık kılçığı tekniği kullanılarak yapılan analiz sonucunda Almanya'da kayıt dışılığın işçi, işveren ve devlet kaynaklı olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda çözüm önerileri de bu 3 aktöre yönelik olmalıdır. İşçi için vasıf düzeyi arttırılmalı, işveren için sosyal diyaloga ağırlık verilmeli, devlet için ise denetimler ve teşvikler arttırılmalıdır.

Filmde çalışma yaşamı ve kayıtdışı istihdama ilişkin kavram haritaları çıkarmak ve verileri daha sistematik bir analize tabi tutmak amacıyla filmle ilgili yapılacak diğer çalışmaların Nvivo ve Maxqda programları kullanılarak yapılması daha uygun olacaktır.

Kaynakça

- Abadan Unat, Nermin (2006) **Bitmeyen Göç**, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 30.
- Alcock, Cliff; Saray Payne ve Michael Sullivan (2004) **Introducing Social Policy**, Revised Edition, England: Pearson Education Limited.
- American Society for Quality (2005), *Fishbone Diagram* [<http://www.asq.org/learnabout-quality/cause-analysis-tools/overview/fishbone.html>] (04.04.2017).
- American Society of International Law (2001) *International Trafficking in Persons, Especially Women and Children*, **The American Journal of International Law**, 95:2, 407-410.
- Aranowitz, Alexis A. (2009) **Human Trafficking, Human Misery**, USA: Greenwood Publishing Group.
- Balanced Scorecard Institute (2007) *Basic Tools For Process Improvement, Module 5 – Cause and Effect diagram*, [<http://www.balancedscorecard.org/files/c-eddiag.pdf>], (04.04.2017).
- Ballantyne, David (1991) **Coming to Grips with Service Intangibles Using Quality Management Techniques**, UK: Cranfield School of Management.

- Banks, David (1993) *Is Industrial Statistics Out of Control?*, **Statistical Science**, 8:4, 356-377.
- Bhattacharyya, Dilip K. (1999) *On The Economic Rationale of Estimating The Hidden Economy*, **The Economic Journal**, 109:456, 348-359.
- Bjornson, Finn Olav; Alf Inge Wang; Erik Arisholm (2008) **Improving the Effectiveness of Root Cause Analysis, Information and Software Technology** (In Press), 1-12.
- Bose, Tarun Kanti (2012) *Application of Fishbone Analysis for Evaluating Supply Chain and Business Process, A Case Study on The St. James Hospital*, **International Journal of Managing Value and Supply Chains**, 3:2, 17-24.
- Buglione, Luigi (2008) *Strengthening CMMI Maturity Levels with A Quantitative Approach to Root Cause Analysis*, **Proceedings 5th Software Measurement European Forum**, Milan, 67-82.
- Bülbül, Okan Güray (2012) *Unregistered Employment Dynamics in Turkey: Unregistered Employment Which Phase of Informalization Process?*, **International Journal of Social Sciences and Humanity Studies**, 4:2, 375-385.
- Bülbül, Serpil ve Ali Köse (2010) *Türkiye’de Bölgelerarasında İç Göç Hareketlerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi İle İncelenmesi*, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, 39:1, 75-94.
- Canver, O. Can (2008) **Otuzbeş Yıllık Göç ve Bürokrasi Tanıklıklarım**, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Çağlayan, Savaş (2006) *Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi*, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 17, 67-91.
- Çetintaş, Hakan ve Hasan Vergil (2003) *Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini*, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 4:1, 15-30.
- Danış, Aslı Didem (2004) *Yeni Göç Hareketleri ve Türkiye*, **Birikim**, No: 184-185, 216-224.
- Demir, Ahmet (2008) *Toplumcu Gerçekçi Objektiften Yansıyan Bir Anadolu Fotoğrafı: Bacayı İndir Bacayı Kaldır*, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 5:1, 65-80.
- Demir, Oğuzhan Ömer ve Hakan Erdal (2012) *Yasa Dışı Göç İle İlgili Kavramların Doğru Anlaşılmasında Sorunu ve Yazılı Basında Çıkan Haberler Üzerine Bir İnceleme*, **Polis Bilimleri Dergisi**, 12:1, 29-54.
- Deniz, Taşkın (2014) *Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye*, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1, 175-204.
- Du Pont, Kathryn Cullen (2009) **Global Issues, Human Trafficking**, New York, USA: Infobase Publishing.
- Enste, Dominik H. (2015) *The Shadow Economy in Industrial Countries, Reducing The Size of The Shadow Economy Requires Reducing Its Attractiveness While Improving Official Institutions*, **IZA World of Labour**, 1-10.
- Erder, Sema (1986) **Refah Toplumunda Getto ve Türkler**, İstanbul: Teknografik Matbaacılık.
- European Parliament, Directorate General For Internal Policies, Policy Department, Economic and Scientific Policy (2016) **A Precarious Employment in Europe**, Part 1, Patterns, Trends and Policy Strategy, Brussels.

- Frey, Bruno S. (1983) *What Produces A Hidden Economy? An International Cross Section Analysis*, **Southern Economic Journal**, 49:3, 822-832.
- Gelekçi, Cahit ve Ali Köse (2009) **Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa- Belçika'daki Türkler**, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Gençler, Ayhan (2015) **Emek Göçü ve Ekonomisi**, İstanbul: Der Yayınları
- Genel, Mehmet Gökhan (2014) *Almanya'ya Giden İlk Türk İşçi Göçünün Basındaki İzdüşümü Sirkeci Garından Munchen Hauptbahnhof'a*, **Konya Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 8:3, 301-338.
- Gerxhani, Klarita (2004) *The Informal Sector in Developed and Less Developed Countries: A Literature Survey*, **Public Choice**, 120: 3/4, 267-300.
- Gökdere, Ahmet Y (1978) **Yabancı Ülkelerde İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerindeki Etkileri**, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güloğlu, Tuncay; Adem Korkmaz ve Murat Kip (2003) *Türkiye'de Kayıtdışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış*, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 45:1, 51-96.
- Gündüz, Murat; Yasemin Nielsen ve Mustafa Özdemir (2013) *Quantification of Delay Factors Using the Relative Importance Index Method for Construction Projects in Turkey*, **Journal of Management in Engineering**, 29:2, 133-139.
- Hassel, Anke (2006) *Die Politische Regulierung Industrieller Beziehungen in Manfred G. Schmidt, Regieren in Der Bundesrepublik Deutschland*, Reimut Zohlnhöfer (ed.), VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wisbaden.
- http://www.asayis.pol.tr/insanticareti_kavram.asp (14.04.2017).
- <http://www.sinematurk.com/film/3503-gurbetci-saban/> (10.05.2017).
- Ilie, Gheorghe ve Carmen Nadia Ciocoiu (2010) *Application of Fishbone Diagram To Determine the Risk of An Event With Multiple Causes*, **Management Research and Practice**, 2:1, 1-20.
- Işık, Nihat ve Mustafa Acar (2003) *Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme*, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 21, 117-136.
- İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, [www.danistay.gov.tr/upload/insanhaklarievrenselbeyanamesi.pdf] (13.04.2017).
- Jayswal, Abhishek; Xiang Li; Anand Zanwar; Helen H. Lou ve Yinlun Huang (2011) *A Sustainability Root Cause Analysis Methodolgy and Its Application*, **Computers and Chemical Engineering**, 35, 2786-2798.
- Johnson, Simon; Daniel Kaufmann, Andrei Shleifer, Marshall I. Goldman ve Martin L. Weitzman (1997) **The Unofficial Economy in Transition**, Brookings Paper on Economic Activity, 1997:2, 159-239.
- Juss, Satvinder Singh (2006) **International Migration and Global Justice**, UK: Routledge Publication.
- Kaygalak, Sevilay (2009) **Kentin Mültecileri Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme**, Ankara: Dipnot Yayınları.

- Kaypak, Şafak ve Muzaffer Bimay (2016) *Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri: Batman Örneği*, **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimler Dergisi**, 6:1, 84-110.
- Keleş, Ruşen (2012) **Kentleşme Politikası**, Güncellenmiş 12. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kirdar, Murat G. (2012) *Estimating The Impact of Immigrants on The Host Country Social Security System When Return Migration is An Endogenous Choice*, *International Economic Review*, 53:2, 453-486.
- La Porta, Rafael ve Andrei Shleifer (2008) **The Unofficial Economy and Economic Development**, Brookings Paper on Economic Activity, 275-352.
- Lemieux, Thomas; Bernard Fortin ve Pierre Frechette (1994) *The Effect of Taxes on Labour Supply in The UnderGround Economy*, **The American Economic Review**, 84:1, 231-254.
- Lighter, Donald E. ve Douglas C. Fair (2000) **Principles and Methods of Quality Management in Health Care**, Maryland, USA: Aspen Publishers Incorporation.
- Liu, Liping ve Lauren N. Chi (2002) *Evolutional Data Quality: A Theory Specific View*, **Proceedings of the Seven International Conference on Information Quality**, 292-304.
- McCabe, Kimberly A. (2008) **The Trafficking of Persons National and International Responses**, New York, USA: Peter Lang Publishing.
- Muratoğlu, Gönül ve Yusuf Muratoğlu (2016) *1960-2010 Döneminde Türkiye'den OECD Ülkelerine Gerçekleşen Göçün Çekim Modeli İle Analizi*, **Bulletin of Economic Theory and Analysis**, 1:1, 51-69.
- Osterman, Paul ve Beth Shulman (2011) **Good Jobs, Bad Jobs: The Rise of Polarized and Precarious Employment Systems in the United States, 1970s to 2000**, Book Review Essay, Russell Sage Foundation, 1-5.
- Ören, Kenan (2011) **Sosyal Politika**, Ankara: Pelikan Yayınları.
- Ören, Kenan (2014) **Çalışma Sosyolojisi**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ötgün, Cebrail (2008) *Sanat Yapıtına Yaklaşım Biçimleri*, **Sanat ve Tasarım Dergisi**, 2, 159-178.
- Özdemir, Hakan (2012) *Türkiye'de İç Göçler Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, **Akademik Bakış Dergisi**, 30, 1-18.
- Özonur, Defne (2016) *Bir Sinema Filminde Sınıfların Temsili ve Politik Duruş: Kış Uykusu*, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, 43, 98-117.
- Ramakrishna, Hindupur V., Harvey J. Brightman ve Rın Hart (1986) *The Fact Net Model: A Problem Diagnosis Procedure*, **Interfaces**, 16:6, 86-94.
- Rosenblum, Marc R. ve Daniel J. Tichenor (2012) **The Oxford Handbook of The Politics of International Migration**, New York, USA: Oxford University Press.
- Saeger, Ariane de (2015) **Ishikawa Diagram, Anticipate and Solve Problems Within Your Business**, Management & Marketing 50 Minutes.com, Lemaitre Publishing.
- Sarı, Hacı (2016) *Almanya'da Endüstri İlişkileri*, **Karşılaştırmalı Endüstri İlişkileri**, Ed. Ramazan Tiyek, 2. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 127-175.

- Schneider, Friedrich (2009) *Size and Development of The Shadow Economy in Germany, Austria and Other OECD Countries Some Preliminary Findings*, **Revenue Economique**, 60:5, 1079-1116.
- Schneider, Friedrich ve Dominik H. Enste (2000) *Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences*, **Journal of Economic Literature**, 38:1, 77-114.
- Schneider, Friedrich ve Dominik H. Enste (2003) **The Shadow Economy: An International Survey**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sevimli, İbrahim (2000) **Kimliksiz Cemaatler-Konumları, Sorunları ve Gelenekleriyle Avrupa'daki Anadolu Kökenliler**, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Seyyar, Ali (2011) **Sosyal Politika Bilimine Giriş Ders Notları**, 1. Baskı, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Şen, F.; Y. Ulusoy ve G. Öz (1999) **Avrupa Türkleri**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Uluslararası İşgücü Antlaşmaları* (2014) (Ed.) Fazıl Aydın, Yayın No: 07, Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayını, 15-19.
- Tanzi, Vito (1999) *Uses and Abuses of Estimates of The Underground Economy*, **The Economic Journal**, 109: 456, 338-347.
- Temiz, Hasan Ejder (2004) *Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması*, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2, 55-80.
- Tokol, Aysen (2013) **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**, 4. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık.
- Tügen, Bahar (2014) *1960-1980 Darbeleri Arasında Türk Sinemasında Düşünce Oluşumu ve Filmlerin Sosyolojik Görünümleri*, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi**, 3:7, 159-175.
- Uluslararası Göç Örgütü (2009) **Göç Terimleri Sözlüğü**, Cenevre: Uluslararası Göç Örgütü Yayınları.
- URL 1, [www.googleörseller.com] (04.04.2017).
- Ünalın, Turgay (1998) *Türkiye'de İç Göçe İlişkin Veri Kaynaklarının Değerlendirilmesi*, **Türkiye'de İç Göç**, Der. Ahmet İçduygu, İstanbul: İstanbul Tarih Vakfı Yayınları, 91-103.
- Weiss, Linda (1987) *Explaining The Underground Economy: State and Social Structure*, **The British Journal of Sociology**, 38:2, 216-234.
- Yıldırımöğlü, Hakan (2005) *Uluslararası Emek Göçü, Almanya'ya Türk Emek Göçü*, **Kamu-İş Dergisi**, 8:1, 1-24.
- Yılmaz, Abdurrahman (2014) *Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri*, **Turkish Studies, International Periodicals for The Languages and History of Turkish and Turkic**, 9:2, 1685-1704.
- Yüksel, Hasan (2011) *The Snapshot of Human Trafficking: Humans As Commodities*, **Conference of Modern Day Slavery in Europe and Beyond**, (Editör: Vistula University, Poland, 2011, 1-9.
- Yüksel, Hasan (2014) **Güncel Gelişmeler Işığında Sosyal Politika**, Bursa: Ekin Yayınevi.

- Yüksel, Hasan (2015) *Türkiye’de Emek Piyasasının Yeni Katılımcıları: Suriyeli Sığınmacılar PESTLE Yöntemiyle Bir Analiz Denemesi*, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı , 403-411.
- Yüksel, Hasan (2016) **Sosyal Güvenlik Hukuku Primli&Primsiz Rejim**, Bursa: Ekin Yayınları.
- Zaim, Sabahattin (1997) **Çalışma Ekonomisi**, Yenilenmiş ve Genişletilmiş 10. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.